Politička ideologija Ante Starčevića

Borić, Lucian

Master's thesis / Diplomski rad

2020

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Croatian Studies / Sveučilište u Zagrebu, Fakultet hrvatskih studija**

Permanent link / Trajna poveznica: https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:111:055777

Rights / Prava: In copyright / Zaštićeno autorskim pravom.

Download date / Datum preuzimanja: **2024-03-28**

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
HRVATSKI STUDIJI
UNIVERSITY OF ZAGREB
CENTER FOR CROATIAN STUDIES

Repository / Repozitorij:

Repository of University of Zagreb, Centre for Croatian Studies

zir.nsk.hr

dabar
DIGITALNI AKADEMSKI ARHIVI I REPOZITORIJI

Sveučilište u Zagrebu

Fakultet hrvatskih studija

Odsjek za povijest

Lucian Borić

POLITIČKA IDEOLOGIJA ANTE STARČEVIĆA

Diplomski rad

Zagreb, rujan 2020.

Sveučilište u Zagrebu

Fakultet hrvatskih studija

Odsjek za povijest

Lucian Borić

POLITIČKA IDEOLOGIJA ANTE STARČEVIĆA

Diplomski rad

Mentorica: doc. dr. sc. Kristina Milković

Zagreb, rujan 2020.

Sadržaj

Uvod 2
1. Politička ideologija 5
2. Porijeklo Starčevićevih i Starčevićevo djelovanje u mladosti 9
2.1. Prvi istaknuti Starčević – Šime 10
2.2. Ante Starčević – rođenje i mladost 12
3. Utjecaj obrazovanja, tj. suvremenih ideja na Starčevića 15
3.1. Utjecaj grčkih i rimskih klasičara 15
3.2. Utjecaj modernih ideologa i prosvjetitelja 18
4. Starčević kao antivukovac; jezično gledište 22
5. Starčevićeva socijalno-ekonomska viđenja 26
6. Republikanac ili monarhist? 31
7. Viđenje nekih drugih država 34
8. Viđenje ostalih stranaka 39
Zaključak 42
Bibliografija i kratice 45
Izvori 45
Sekundarna literatura 45
Internetske poveznice 48
Sažetak – Summary 48

Uvod

O Ocu Domovine, odnosno Anti Starčeviću, u historiografiji se dosad često pisalo. Iako se njegovim govorima i djelima pristupalo različito i interdisciplinarno, još uvijek ima prostora i za daljnja istraživanja. Njegova politička ideologija, koja je na temelju državnopravne ostavštine tražila slobodnu i samostalnu Hrvatsku, naizgled se doima jednostavnom, pogotovo ukoliko se u obzir uzmu i nacionalna[1] strujanja 19. st., odnosno buđenje nacionalne svijesti u mnogim manjim narodima. Slijedom toga, netko može postaviti i pitanje u čemu je onda Starčevićeva posebnost? Međutim, ukoliko se netko temeljitije zaputi u proučavanje Starčevićevih djela, uočava kako je njegova naizgled jednostavna politička ideologija zapravo vrlo kompleksna. U sklopu svoje političke ideologije Starčević se dotaknuo i jezičnih pitanja, a s obzirom da za njih nije imao adekvatnih kompetencija, za neke njegove zaključke u tom području moguće je ustvrditi kako su u suprotnosti s njegovom temeljnom idejom o slobodnoj i samostalnoj Hrvatskoj. Iako se Starčevića zbog svoje političke ideologije smatra i pobornikom Francuske revolucije, temeljitija propitkivanja njegovih djela i govora o tom događaju u čitatelja zapravo više stvaraju dojam kako je Starčević prema Revoluciji bio prije skeptičan nego blagonaklon. Uzevši to u obzir već se stječe dojam kako sve ono što je naizgled dosad bilo jednostavno i „svima poznato" zapravo budi sumnju. Osim toga, u isticanju hrvatstva Starčević je nerijetko znao iznijeti i teorije koje bi se danas komotno u nekim dijelovima moglo nazvati i pseudoteorijama. Tu je opet moguće postaviti i pitanje treba li Starčevića shvaćati ozbiljno? Sva ta pitanja ukazuju na to kako je Starčevićevu političku ideologiju prije svega potrebno kompletno proći i „sabrati" na jedno mjesto. A to će upravo biti cilj ovoga rada. Osim toga, razni čimbenici socijalizacije, poput okoline u kojoj je odrastao, ali i obrazovanja, utjecali su na formiranje njegove političke ideologije. U ovom radu pokušat će se odgovoriti i na to koliko su ti čimbenici socijalizacije utjecali na formiranje njegovih ideja. Iščitavajući sekundarnu literaturu o Starčeviću i njegova djela, jasno je i na koji način se razmatranje njegove političke ideologije može podijeliti u smislene cjeline. Razmatranje je tako moguće podijeliti na Starčevićeva viđenja državnoga ustroja, jezika, socijalno-ekonomskih pitanja, drugih država te stranaka.

Ovaj rad podijeljen je na sljedeći način. S obzirom da je u naslovu ovoga rada i krojenica *politička ideologija*, početak ovoga rada upravo će biti posvećen teoretskom preispitivanju toga pojma. Nakon toga, dotaknuto će biti i samo podrijetlo Starčevićevih te Starčevićevo političko djelovanje u mladosti, do 1848. godine i revolucija. U tom mladenačkom djelovanju Starčević je zastupao stavove koji će se uvelike kositi s onim što će kasnije tijekom života zastupati, kao zreli političar. Velika pozornost ovoga rada bit će usmjerena i na Starčevićevo obrazovanje, odnosno ideje istaknutih mislilaca s kojima se tijekom obrazovanja već zasigurno upoznao, a koje su u konačnici uvelike utjecale ne oblikovanje njegovih stavova i govora. Nakon toga bit će obrađeno i Starčevićevo jezično gledište, s kojime su usko povezane i neke od pseudoteorija hrvatstva. Ono što je u Starčevića slabo istraženo, vrlo

[1] O nacionalizmima v. više M. GROSS, 1971, 137–151.

vjerojatno jer ih tek neposredno iznosi u svojim djelima i govorima, svakako su njegova stajališta o društvu i ekonomiji, što će, s obzirom na usku povezanost jednoga s drugim, biti obrađeno u posebnom poglavlju *Starčevićevq socijalno-ekonomska viđenja*. Nakon toga, valja preispitati i Starčevićevo stajalište o Francuskoj revoluciji, iz čega se onda najjasnije može uočiti forma državnopravnoga ustroja koju je u svojoj političkoj ideologiji zastupao. Za kraj, ostavljena su dva poglavlja koja se tiču Starčevićeva viđenja nekih drugih država te stranaka. Dok Starčevićevo stajalište o nekim drugim državama i nije toliko poznato, vrlo vjerojatno jer to također, kao i društvena pitanja, u svojim govorima i djelima iznosi neizravno, Starčevićev stav o drugim strankama, napose narodnjacima, puno je poznatiji i o tome se puno više pisalo, utoliko više iz razloga što je najveći dio svoje političke karijere proveo osuđujući narodnjačke ideje.

Prilikom pisanja ovoga rada, prije svega, kao polazišnu točku neophodno je bilo konzultirati osnovnu, najopsežniju sekundarnu literaturu o pravaštvu i Starčeviću, odnosno knjige *Povijest pravaške ideologije* (1973.) i *Izvorno pravaštvo: Ideologija, agitacija, pokret* (2000.) Mirjane Gross. Te knjige predstavljaju ujedno i kompilaciju brojnih radova na temu pravaške ideologije koje je pisala Gross. Ipak, Mirjana Gross objavila je i kasnije neke radove vezane uz Starčevića, od kojih svakako valja izdvojiti onaj *Starčević i Kvaternik – spoznaje i nadahnuća* (2000.), u kojem je detaljno prikazala utjecaj pojedinih antičkih i modernih filozofa i mislilaca na Starčevića, a što će u crticama biti spomenuto i u nastavku, s obzirom da je obrazovanje jedan od ključnih čimbenika koji je utjecao na formiranje Starčevićeve političke ideologije. Osim Mirjane Gross, Starčevićem su se detaljnije pozabavili i brojni drugi autori. Josip Horvat u biografiji *Ante Starčević: Kulturno – povijesna slika* iscrpno je obradio Starčevićev životopis, međutim, manjak te knjige u odnosu na one Mirjane Gross je taj što je stilski pisana tako da Horvat za svoje navode ne ostavlja reference pa za neke dijelove nije posve jasno jesu li pisani na temelju nekih Starčevićevih biografskih bilješki ili predstavljaju autorovu malo slobodniju interpretaciju. Idući korak prilikom pisanja ovoga rada bio je zaviriti i u najnoviji Starčevićev zbornik radova, izašao u povodu 120. godišnjice njegove smrti (2017.)[2], u kojem se pronašlo nevjerojatno mnogo korisnih radova, od kojih će neki biti spomenuti u nastavku.

O Starčeviću, a osobito Stranci prava, intenzivno je pisala i Jasna Turkalj, koja je dio svojih istraživanja već nagovijestila i svojim magistarskim radom *Značaj Starčevićevih i Kvaternikovih ideja u pravaškom tisku i politici do Rakovice (1867.-1871.)* (1998.). Veliki dio Starčevićeva političkoga djelovanja otpada na Starčevićevu osudu političkih protivnika, prije svega prvaka Narodne stranke, a s obzirom da su se pravaši u agitaciji svoje ideologije uvelike služili i tiskom te imali svoja glasila, veliku podlogu ovoga rada čini i istraživanje Turkalj izneseno u radu *Skidanje krinki – Ante Starčević o politici i ideologiji Narodne stranke u pravaškim i političkim glasilima (1868.-1871.)* (2017.). Osim, dakako,

[2] *Ante Starčević: Zbornik radova sa znanstvenog kolokvija u povodu 120. godišnjice smrti* (prir. Stjepan Matković i Božidar Petrač).

povjesničara, Starčevićevu pažnju plijenili su i istraživači drugih znanstvenih područja. Uzevši u obzir kako su na Starčevića utjecali i brojni svjetski filozofi, kao što je već gore rečeno, posebno mjesto Starčević zauzima i u znanstvenom opusu istaknutih filozofskih istraživača, poput Pave Barišića ili Marinka Šiška, čiji radovi *Filozofija slobode A. Starčevića* (1997.) i *Starčević i republikanstvo* (2017.), prvenstveno zbog recentnosti, također predstavljaju referentnu podlogu. Dok je Barišić u svojem radu (1997.) detaljnije obradio Starčevićev filozofski diskurs, Šišak je u svojem radu (2017.) detaljnije obradio Starčevićevo viđenje republikanskoga državnog uređenja. Naravno, s obzirom da su brojni svjetski filozofi i mislioci koji su utjecali na Starčevića veliki dio svojega djelovanja posvetili i promišljanju o idealnom državnom uređenju, radovi takve tematike neizostavni su u izučavanju i zaokruživanju Starčevićeve političke ideologije. Gore je bilo rečeno i kako se Starčević dotaknuo jezičnih pitanja, koja su također dio politike. Jedna od žustrih jezičnih polemika, u kojoj je vidljiv odraz Starčevićeve političke ideologije, vođena je tijekom Bachova apsolutizma, što je vrlo kvalitetno i detaljno obradio Željko Holjevac u radu *Jezik i nacija u hrvatskim i srpskim nacionalnim ideologijama: Starčevićeva polemika iz 1852. godine* (1999.), koji će također poslužiti ovdje kao podloga. Starčevićeva socijalno-ekonomska viđenja, također neizostavni dijelovi njegove političke ideologije, tek su u novije vrijeme obilno istražena, o čemu svjedoči rad Tomislava Markusa *Društveni pogledi Ante Starčevića* (2009.), koji će u ovom radu također biti uzet kao referentna podloga. Konačno, Starčevićeva ostavština je, osim političkih spisa i govora, uključivala i njegovo pjesništvo, a iz kojega je opet moguće iščitati Starčevićeva razmišljanja, usko vezana uz njegovu političku ideologiju. Starčevićevim pjesmama detaljnije se pozabavila Zlata Derossi, u radu *Pjesme Ante Starčevića 1823. - 1896. U povodu stote obljetnice smrti "Oca Domovine"* (1996.).

Od relevantnih izvora za ovo razdoblje, analizirana su sljedeća Starčevićeva djela, u pretiskanom izdanju: *Izabrani spisi* (prir. Blaž Jurišić, 1943.), *Govori* (1995.), *Predstavke* (1995.), *Znanstveno-političke razprave* (1995.), *Jubilei* (1995.), *Ustavi Francezke* (1995.), *Pisma Magjarolacah* (1995.), *Iztočno pitanje* (1995.) i *Ruski odnošaji* (1995.). Valja natuknuti kako je Jurišićevo izdanje iz NDH (1943.), kada je uvelike aktualiziran Starčevićev nauk, slijedilo i jezičnu politiku države, te je Starčevićevo ekavsko 'e' zamijenjeno sa 'ie'.[3] Kao podloga za povijesni kontekst u kojem je Starčević djelovao uzeto je djelo *Povijest hrvatskog naroda* (1860. – 1914.) (1968.) od Jaroslava Šidaka, Mirjane Gross, Igora Karamana i Dragovana Šepića, koje je, što zbog opsežnosti, a što zbog vrlo dubinskoga uvida u određene problematike 19. st., ocjenjeno za ovo razdoblje najrelevantnijim.

[3] M. SAMARDŽIJA, 2017, 137.

1. Politička ideologija

Kako bi se definirala *politička ideologija*, potrebno je prvo preispitati sam pojam *ideologije*. S pojmom *ideologija* čovjek se nerijetko i danas susreće u svojoj okolini, poglavito u raspravama, javnom diskursu i znanosti. *Ideologija*, prema *Hrvatskom jezičnom portalu* a koji je dobra podloga za preispitivanje njenoga recentnoga značenja, ima nekoliko definicija: (1.) „proučavanje ideja i rad na idejama“, (2.) „primijenjeno mišljenje, ukupnost pojmova i konstrukcija u različitim oblicima svijesti usmjerenih na izravno ostvarivanje i praktično djelovanje“; „krivo ili ekstremno shvaćanje i tumačenje kakve ideje (zadojenost ideologijom)“, (3.) „ukupnost filozofskih, društvenih, političkih, moralnih, religioznih itd. ideja svojstvenih jednome razdoblju ili jednoj društvenoj skupini (prosvjetiteljska ideologija; građanska ideologija; militaristička ideologija)“ i (4.) „puka teorija o čemu, otuđena od životne prakse“; „životno opredjeljenje (nečija osobna ideologija)“.[4] Neke od definicija *Hrvatskoga jezičnog portala* moguće je međusobno nadovezati jednu na drugu, no neke otkrivaju da pojam *ideologije*, osim svojega fluidnog značenja, u nekim pogledima ima i negativno konotativno značenje. Netko bi krojenicu *politička ideologija*, gledajući iz etimološkoga kuta, slijedom objašnjenja *Hrvatskoga jezičnog portala* možda najbrže mogao povezati s onom 3. definicijom pojma *ideologije* i reći kako ona predstavlja ukupnost političkih ideja svojstvenih jednom razdoblju ili jednoj društvenoj skupini. I doista, pravaši okupljeni oko Ante Starčevića predstavljaju jednu društvenu skupinu, a 19. stoljeće, u kojem je Ante Starčević djelovao, predstavlja i jedno značajno razdoblje ljudske povijesti – formiraju se građanska društva, budi se nacionalna svijest među brojnim manjim narodima … Međutim, zbog čega je pojam *ideologije* danas višeznačan i u kojem značenju bi se trebalo ogledati značenje *političke ideologije* kod Starčevića? Odgovor će se dobiti ukoliko se razmotri razvoj i preispitivanje pojma *ideologije* kroz povijest. Pojam *ideologije* prvi put pojavljuje se još u svijetlu prosvjetiteljskih strujanja 18. st., a otad je u brojnim navratima temeljito propitkivan među brojnim misliocima i teoretičarima, o čemu je kvalitetan pregled ostavio Slaven Ravlić u radu *Politička ideologija: preispitivanje pojma* (2001.). Zbog recentnosti, taj rad bit će uzet kao podloga ovoga poglavlja.

Na samom početku rada, Ravlić navodi kako se filozofsko i znanstveno ispitivanje pojma *ideologije* zaplelo u mrežu onoga što je trebalo ispitati pa je, paradoksalno, sam pojam *ideologije* postao temeljito ideologiziran. Vrijednosno negativna uporaba pojma *ideologije* se, prema Ravliću, toliko proširila da ona onemogućuje smislene analize i rasprave. Takva uporaba onda razumijeva shvaćanje *ideologije* kao nečega iracionalnoga nasuprot znanosti odnosno racionalnom sustavu, razumijevanje vlastitoga stajališta kao znanstvenoga a drugih kao ideoloških, te završava s idejom o “kraju ideologije”.[5] Ipak, u novijim znanstvenim razmatranjima društva *ideologija* se sve više razumije i kao racionalna tvorba, posljedica ljudske racionalnosti i prirodna sastavnica društvenoga života.[6] Neke od spomenutih

[4] *Hrvatski jezični portal*, v. „Ideologija“, http://hjp.znanje.hr/index.php?show=search (posjećeno 5. svibnja 2020.).
[5] S. RAVLIĆ, 2001, 146.
[6] Isti, 147; usp. R. BOUDON, 1989, 11.

definicija *Hrvatskoga jezičnog portala* u prethodnom paragrafu, primjerice 1. i 2., a koje bi trebale zainteresiranom pojedincu približiti kako se *ideologija* definira danas, mogu ići u prilog prethodnoj tezi, odnosno u prilog tome kako se *ideologija* ipak shvaća kao nešto racionalno.

Bliska povezanost pojma *ideologije* s političkom moći i djelovanjem odredila je, prema Ravliću, njegovu povijest i njegovu pretežno negativnu uporabu. Pojam je skovao filozof i nastavljač prosvjetiteljskih struja 18. stoljeća, Antoine Destutt de Tracy, a pojavljuje se 1796. godine u Francuskoj u značenju znanosti o idejama. De Tracy je *ideologiju* nastojao uspostaviti kao svojevrsnu nadznanost, koja se bavi analizom svih ljudskih ideja i koja je nadređena drugim znanostima.[7] Temeljem toga, moguće je zaključiti kako je prvotno konotativno značenje pojma *ideologije* bilo pozitivno, a iz De Tracyjevih pokušaja uspostave *ideologije* kao „nadznanosti" moguće je logički pretpostaviti i kako je pojam *ideologije* prvotno zamišljen i kao nešto racionalnije od same znanosti.

Pojam *ideologije*, prema Ravliću, u svom je prvom značenju, kod ideologa okupljenih oko De Tracyja, sadržavao četiri elementa: (1.) relativno cjelovitu teoriju koja objašnjava ljudski svijet i iskustvo, (2.) program društvene i političke organizacije, (3.) upućenost na javno djelovanje radi pridobivanja potpore za taj program i njegovo ostvarenje, te (4.) ideju o posebnoj ulozi intelektualaca.[8] Iz definicije navedene u točki 2. prvotnoga značenja pojma *ideologije* vidljivo je da su ga već prvi teoretičari vezali uz političku organizaciju. Ipak, ne mora svako političko djelovanje negativno obilježiti neki pojam – o tome svakako ovisi i politička moć i kontekst, a prvi tragovi negativnoga značenja pojma *ideologije*, kada je u potpunosti bila i vidljiva politička moć, uslijedili su ubrzo. Naime, predstavnike te filozofije, koji su zastupali prvo značenje pojma *ideologije*, dakle skupinu okupljenu oko De Tracyja, i uz to kritički se odnosili prema Napeoleonovim osvajačkim pothvatima i cezarističkim ambicijama, Napoleon je prvo u negativnom i ironičnom smislu nazvao *ideolozima*, odnosno onima čija filozofija nema veze s političkom stvarnošću, a nakon toga ih u prosincu 1812. godine okrivio i za francuske vojne neuspjehe. U Napoleonovu postupku Ravlić vidi podcjenjivanje i ironiziranje mišljenja protivnika sa stajališta političke moći, a u taj kontekst stavlja onda i nerealnost protivnikova mišljenja u odnosu na praksu, tj. praksu političara. Napoleon je, nazivajući *ideolozima* zastupnike novih ideja u kojima je vidio "opasne misli i akcije", prema Ravliću prvi u modernoj povijesti element opasnosti spojio s idejama.[9]

Pojam *ideologije* kao negativni, kritički i polemički, prema Ravliću posve se afirmirao tijekom 19. stoljeća, kada na scenu stupa veliki kritički mislilac toga stoljeća, Karl Marx, kod kojega postoje dva pojma *ideologije*. U prvom navratu on *ideologiju* koristi u širokom značenju, odnosno kao sinonim za duhovnu proizvodnju. U tom smislu, *ideologija* je nadgradnja koja obuhvaća sva područja duhovne djelatnosti – religiju, znanost, moral i dr. U drugom navratu, inače kod Marxa mnogo češće rabljenom

[7] S. RAVLIĆ, 2001, 148; usp. E. KENNEDY, 1978, 45–50.
[8] S. RAVLIĆ, 2001, 148.
[9] Isti, 148-149; usp. K. MANNHEIM, 1978, 72-75.

značenju, *ideologija* je lažna, izvrnuta i iskrivljena svijest i spoznaja, što proizlazi iz njezine posebne klasne određenosti i uvjetovanosti.[10] Prema Marxu ideje nemaju povijest, kao ni vlastitoga razvoja izvan materijalnih odnosa, a vladajuće ideje nekoga doba uvijek su ideje vladajuće klase odnosno samo izraz vladajućih materijalnih odnosa.[11] Antonio Gramsci je, primjerice, *ideologiju* shvatio kao složen fenomen i smjestio ju u područje ljudskoga kolektivnog djelovanja i komunikacije, no s obzirom da je pojam *ideologije* sve do 1960-ih bio "slijepa točka" marksizma, i Gramscijeva je inovacija ostala zarobljena tradicionalnim Marxovim shvaćanjem.[12] Tek je Louis Althusser uspostavio možda prvi veći „otklon" od Marxova shvaćanja i držao kako je *ideologija* sustav reprezentacije ideja (mitova, pojmova), koji ima vlastitu strogost i logiku, te povijesnu trajnost i ulogu unutar društva. Prema Althusserovu shvaćanju, *ideologija* predstavlja "organski dio svake socijalne cjeline"; u svakom društvu postoji politička organizacija i "ideološke forme" (religija, moral, filozofija, itd.), kao i temeljna ekonomska djelatnost.[13] U svojem radu, osim dosadašnjih teoretičara, Ravlić spominje i mišljenje Karla Mannheima, koji je doduše prihvatio neke rezultate marksističkoga poimanja *ideologije*, ali ih je isto tako stavio i u drukčiji teorijski okvir – on ne shvaća *ideologiju* kao lažnu i iskrivljenu svijest, nego kao strukturu, način i sadržaj mišljenja koje je društveno uvjetovano i koje se može razumjeti samo ako se razumije njegova društveno-povijesna geneza.[14] U tom kontekstu, Mannheimovo mišljenje se uvelike nadovezuje i na Althusserovo, s obzirom da *ideologija* očito varira od društva do društva, a da bi se određeno društvo razumjelo potrebno je prije toga razumjeti njegovu društveno-povijesnu genezu.

Kako bi izbjegla paradoks u kojem se on našao, suvremena je angloamerička socijalna teorija, slijedeći Mannheimov totalni pojam *ideologije*, nastojala ga vrijednosno posve neutralizirati, a u tu svrhu Ravlić posebno ističe nastojanja Clifforda Geertza.[15] *Ideologija* se općenito shvaća kao svaki javno izražen skup vjerovanja, sustav znanja i svako organizirano predstavljanje stajališta, mišljenja i vrijednosti prema političko-socijalnim fenomenima. Pritom treba razlikovati dva šira tipa shvaćanja. Prema prvom shvaćanju, *ideologija* predstavlja jedan skup mišljenja kojega zastupa pojedinac u odnosu na svijet, odnosno neku vrstu pojedinčeve koncepcije svijeta u kojoj su neki stavovi, uvjerenja i vrijednosti privezani zajedno. *Ideologija* je tako ponajprije određeni sustav vjerovanja koji se formira socijalizacijom pojedinca, njegovim životnim položajem, obrazovanjem, poslom te mogućnošću dobivanja političkih informacija. Pojedinac temeljem takvoga sustava vjerovanja odbacuje ili prihvaća određene političke ideje koje su s njime suglasne.[16] Drugo shvaćanje povezuje *ideologiju* s političkim djelovanjem, te je određuje kao sustav vrijednosti i ideja usmjeren proizvođenju motivirajućih učinaka. To shvaćanje, odnosno pristup, začeto je člankom antropologa Clifforda Geertza *Ideologija kao kulturni*

[10] S. RAVLIĆ, 2001, 149.
[11] Isto.
[12] Isti, 150; usp. E. BALIBAR, 1983, 90.
[13] S. RAVLIĆ, 2001, 150.
[14] Isti, 150–151; usp. K. MANNHEIM, 1978, 58–60, 151–157, 191–202.
[15] S. RAVLIĆ, 2001, 151.
[16] Isto.

sustav (1964.) u kojem *ideologija* nije određena nasuprot znanosti, nego se obje smatraju kulturnim sustavima. U tom kontekstu, razlika između njih proizlazi tek iz simboličke strategije "opkoljavanja situacija" koju svaka od njih predstavlja – dok znanost izražava stav nezainteresiranosti i analitičnosti, te teži povećanju intelektualne jasnoće, *ideologija* izražava stav posvećenosti situaciji, te teži motiviranju djelovanja.[17]

Pojam *ideologije*, a što se moglo u prethodnim paragrafima vidjeti, usko je vezan s politikom i političkom moći, odnosno već su ga i prvi teoretičari bar u određenim dijelovima povezivali s politikom. Onda je moguće postaviti i pitanje čemu pojmu *ideologija* dodatak *politička*? Možda da se upravo naglasi politički aspekt ideologije, koji onda može biti povezan i s političkom moći? Kroz brojne definicije u ovom poglavlju mogla se vidjeti i pozadina pojma *ideologije*, odnosno zašto se u određenom razdoblju, pa i danas, on često doživljava negativno. Slijedom gore iznesenih shvaćanja, *političku ideologiju* moguće je definirati na sljedeći način – skup ideja (mišljenja) vezanih uz određeno povijesno razdoblje a uvjetovanih društveno-povijesnim okolnostima, koje se u konačnici tiču pitanja od općega interesa (a jezik, socijalno-ekonomska pitanja, državni ustroj, stranke i narod kao u Starčevićevu slučaju to svakako jesu) te mogu i ne moraju biti znanstveno utemeljene. Ako se na to nadoveže i angloamerička socijalna teorija, pojedinac takve ideje stječe procesom socijalizacije (npr. obrazovanje, okolina, životni položaj, što će biti prikazano u naredna dva poglavlja), a ukoliko se i Geertzov pristup nadoveže na prethodno navedeno, pojedinac je tim idejama, kao i djelovanju u skladu s tim, potpuno posvećen. Naglašavajući i sam usku povezanost *ideologije* s politikom i političkom moći, Ravlić je prenio i mišljenje Roberta Nisbeta koji je u predgovoru svoje studije o konzervativizmu taj odnos definirao ovako: "Ukratko, ideologija je svaka razložno povezana cjelina moralnih, ekonomskih, društvenih i kulturnih ideja koja je tijesno i prepoznatljivo integrirana u politiku i političku moć. Još specifičnije, tu je riječ o temelju moći usmjerenom prema postizanju pobjede ovakve cjeline ideja".[18] Dakle, za provedbu političke ideologije neophodna je politička moć.

Ante Starčević imao je, dakle, specifičnu političku ideologiju čije ideje nije moguće u potpunosti razumjeti ukoliko se one ne stave u onovremeni povijesni kontekst, a čitajući njegova djela, kao i ona historiografska o njemu, moguće je uočiti i kojih se područja njegove ideje prvenstveno dotiču, a što je već bilo spomenuto u uvodu ovoga rada. Iako je imao jasnu političku ideologiju koja je uvjetovana, prije svega, njegovom socijalizacijom, ali i liberalnim i nacionalističkim strujanjima 19. st. te uz to bio i istaknuti političar, s obzirom da nikad nije pobijedio na izborima njegova ideologija naprosto nije mogla polučiti ništa konkretno u razdoblju u kojem je djelovao. No unatoč tome što njegova politička moć nije bila dovoljna da ideje provede u konkretan čin, bila je dovoljna da u hrvatskoj

[17] Isti, 152; usp. C. GEERTZ, 1964, 47–76.
[18] S. RAVLIĆ, 2001, 152; R. NIZBET, 1999, 5.

historiografiji ostane zapamćen kao Otac Domovine, a njegov nauk aktualan je i danas kod pravaških stranaka, naravno, u mnogo izmijenjenom obliku.

2. Porijeklo Starčevićevih i Starčevićevo djelovanje u mladosti

U vrijeme Starčevićeva djelovanja, od 1840-ih godina pa sve do njegove smrti 1896. godine, jedino područje s ograničenom političkom autonomijom bila je Banska Hrvatska (nakon Hrvatsko-ugarske nagodbe 1868. – Trojedna Kraljevina Hrvatska, Slavonija i Dalmacija), sastavljena od nekoliko užih hrvatskih i slavonskih županija. U njezinu sklopu postojala su tijela poput bana i Sabora, koja su imala elemente državne, ali i pokrajinske autonomije. Banska Hrvatska u periodu Starčevićeva djelovanja oscilirala je između centralizatorskih tendencija Beča i mađarizatorske politike Pešte – prije 1848. i nakon 1867. dominantan je bio mađarski utjecaj, a u razdoblju 1850. – 1867. utjecaj Beča. Tijekom revolucije 1848. – 1849., Banska Hrvatska nakratko je stekla gotovo potpunu unutarnju samostalnost, ali za vrijeme bečkog neoapsolutizma izgubila je i onu usku autonomiju koju je imala u predožujsko doba.[19] Austrijskoj i mađarskoj eliti nije odgovarala teritorijalna integracija hrvatskih zemalja i stvaranje jedinstvene hrvatske političke cjeline. Vojna granica, koja je ukinuta 1881. godine, djelomično razvojačena i ranije, tako je bila pod neposrednom vlašću bečkih vojnih vlasti. Dalmacija i Istra također su bile administrativno potpuno odvojene od Banske Hrvatske, a nakon Bečkoga kongresa (1814./ 1815.) i pod upravom bečke vlade. Hrvatske su zemlje, a posebno Dalmacija i Istra, ostale tehnički i ekonomski među najzaostalijim u Habsburškoj Monarhiji, sve do 1918. Hrvatska politička elita tako je u pojedinim područjima morala voditi pragmatičnu politiku kompromisa, nadajući se da će steći određene ustupke od bečke i peštanske vlade, međutim, takva hrvatska politika nije Starčeviću najbolje sjela.[20]

U ovom poglavlju nastojat će se razmotriti sami počeci Starčevićeva djelovanja, odnosno oni do perioda revolucija 1848./ 1849. godine. Prije nego li se analizira njegova politička djelatnost, iznijet će se podaci o njegovu podrijetlu koji su utjecali na njegovo formiranje i kao osobe i kao političara. Počeci Starčevićeva djelovanja okarakterizirani su sljedbom narodnjačkih i ilirskih ideja, a iz njegovih pjesama moguće je interpretirati i osjećaje koji mu nisu bili svojstveni. Valja napomenuti i kako će do

[19] Na svojim sastancima 17., 22. i 25. ožujka 1848., hrvatski prvaci iznijeli su nekoliko zahtjeva. Prije svega, tražili su postavljanje Josipa Jelačića za bana trojedne Kraljevine kao i da mu se preda vrhovno zapovjedništvo nad Hrvatsko-slavonskom vojnom krajinom i pravo raspisivanja Hrvatskoga sabora. Osim toga, tražio se i povratak Dalmacije pod vlast Hrvatskoga sabora i bana, uređivanje narodne vlade, osnivanje sveučilišta, sloboda vjere, učenja i govora, postizanje jednakosti svih staleža, ukidanje feudalizma, vraćanje novčanih fondova iz Mađarske, puštanje političkih prijestupnika iz zatvora, ustanovljavanje narodne vojske, povratak kući graničara koji se nalaze u Italiji te da strani vojnici napuste Hrvatsku. S tim programom Hrvati u „proljeće naroda“ 1848. stupaju u Europu kao politički subjekt, boreći se za ravnopravnost naroda u Habsburškoj Monarhiji (A. MIJATOVIĆ, 2001, 388; v. i J. ŠIDAK, 1952, 193–194, dokument 72).

[20] usp. T. MARKUS, 2009, 828. O institucijama u ovo vrijeme i javnoj upravi, v. više u I. BEUC, 1985, 249–380.

spomenute revolucije 1848./ 1849. Starčević u potpunosti i zaokružiti svoju političku ideologiju.[21] Iako obrazovanje, kao dio procesa socijalizacije, znatno utječe na oblikovanje političke ideologije, u ovom poglavlju nastojat će se naglasak staviti na nešto na što se dosad nije skretala tolika pozornost kad se pisalo o Anti Starčeviću – utjecaju obitelji i sredine na formiranje političke ideologije, a koji su također dio procesa socijalizacije. U tom kontekstu nezanemarivo je i ime prvoga poznatog Starčevića, točnije jezikoslovca – Šima, koji je na Antu itekako ostavio utjecaja. O obrazovanju, kao procesu socijalizacije koji je utjecao na formulaciju Starčevićeve političke ideologije možda u najvećoj mjeri, zbog opsega i strukture ovoga rada, govorit će se tek u narednom poglavlju. U ovoj fazi Starčević još ne iznosi jasne ideje koje će krasiti njegovu političku ideologiju, a koje je stekao procesom obrazovanja.

2.1. Prvi istaknuti Starčević – Šime

Rod Starčevića odavno je poznat u Lici. Prema predaji, potječu iz Hercegovine, a pretpostavlja se i da je neki njihov predak s Kružićevim četama došao pod Senj, te preko vojne službe onda i u Liku. Navodno su i sudjelovali u istjerivanju Osmanlija, a u dokumentima je zabilježeno kako je 1702. godine neki Miloš Starčević kapetan-zapovjednik osvojene osmanske utvrde. Filip Starčević bio je krajem 18. st. i seoski knez u Žitniku, inače rodnom mjestu Ante Starčevića. Učvršćenjem austrijske uprave sva zemlja postaje carska, a oslobođeni i osloboditelji postaju jednakim krajišnicima.[22] U Žitniku se 1786. rodio i Šime Starčević, stric Ante Starčevića. Josip Horvat Starčeviće opisuje na sljedeći način:

> "Izdižu se jamačno ti Starčevići nad svojima suplemenicima izvjesnima fizičkim i duševnim svojstvima, a moguće su bili predvodnici plemena još i prije dolaska u Liku. Ljudi stiču društvene pozicije borbenošću i ambicijom, sebesviješću, koja ih instinktivno goni naprijed; za to treba jaka volja i izdržljivost. Sve te značajke susrećemo se kod svih Starčevića, a život i djelo Šime Starčevića u potankosti otkrivaju imanentna svojstva toga roda."[23]

Ne zna se točno gdje se Šime Starčević školovao, no s obzirom da je uprava Vojne krajine već u to vrijeme donekle uredila školstvo u Lici, postoji opravdana pretpostavka da je Šime neku od tih škola pohađao. Također, takva škola vrlo vjerojatno je bila njemačka, s glavnim zadatkom stvaranja kadra graničarskih podoficira. Kako pretpostavlja Josip Horvat, "Šime očito nije zadržao u dobroj uspomeni tu školu – nije sačuvao baš ni zeru odanosti, a kamo li ljubavi za njemački sistem, a ni za vojnički stališ".[24] Također, Horvat navodi i da su još prigodom uspostavljanja austrijske uprave "u glavnom graničari se već više silom nego milom saživjeli s krajiškim sistemom".[25]

[21] usp. M. GROSS, 1973, 19.
[22] J. HORVAT, 1990, 23.
[23] Isto.
[24] Isti, 24.
[25] Isti, 23.

Šime Starčević, inače svećenik, među hrvatskim jezikoslovcima poznat je po svojim dvjema gramatikama koje su 1812. tiskane u Trstu – hrvatskoj gramatici namijenjenoj krajiškoj vojničkoj mladeži i francuskoj gramatici namijenjenoj mladim hrvatskim časnicima. Obje te gramatike napisane su u doba tzv. Ilirskih Provincija, odnosno u vremenu kad su Starčevićev zavičaj osvojili Francuzi i tražili od Starčevića da napiše gramatiku po kojoj bi hrvatski časnici učili francuski. Osim toga, postoji i anegdota prema kojoj je maršal Marmont, nakon što je 1809. osvojio Gospić, dopustio francuskim vojnicima da u gospićku crkvu uvedu vojničke konje. Ta anegdota dalje navodi kako je već tada zaređeni svećenik Šime Starčević oštro na francuskom jeziku prosvjedovao protiv maršala Marmonta zbog svetogrđa, a maršal se začudio što je u nerazvijenim hrvatskim krajevima uspio naići na mlada svećenika s dobrim znanjem francuskoga. U konačnici, Marmont je odustao od uvođenja konja u crkvu, a Šimu Starčevića pozvao u Ljubljanu da bude urednikom (prevoditeljem za hrvatski jezik) službenoga lista *Telegraph officiel des provinces illiriennes*. Iako na koncu do Šimina uredništva nije došlo, ova veza s Francuzima urodila je dvjema spomenutim gramatikama (ričoslovicama).[26]

Svoju prvu gramatiku, koju je 1811. napisao po narudžbi francuskih vlasti, Starčević je naslovio *Mozin Nova ricsoslovicza iliricsko franceska prineshena po Shimi Starcsevichu xupniku od Novog u Lici na potribovanje vojnicske mladosti iliricskih darzhavah*. To djelo nije izvorno, već je prilagođena francuska gramatika opata Mozina, tiskana u Tübingenu 1809. godine. Starčevićeva gramatika, koja broji 311 stranica, trebala je poslužiti kao praktični priručnik za mlade hrvatske časnike koji bi htjeli naučiti francuski jezik, a iako je Starčević svoju gramatiku napisao u vrlo kratkom vremenu pa ju nije mogao puno dotjerivati, hrvatska znanost (prije svega Petar Skok) ocijenila je da ona pokazuje Starčevićeve izrazite jezikoslovne sposobnosti.[27]

Druga Starčevićeva gramatika, po nekim ocjenama daleko važnija i značajnija, s naslovom *Nova ricsoslovica iliricska, vojnicskoj mladosti krajicsnoj poklonjena trudom i nastojanjem Shime Starcsevicha, xupnilca od Novoga u Lici* (*Nova ričoslovica iličrka, vojničkoj mladosti krajičnoj poklonjena trudom i nastojanjem Šime Starčevića, župnika od Novoga u Lici*) tiskana je u Trstu 1812. godine.[28] Josip Horvat za Starčevićevu gramatiku navodi sljedeće:

> „Nije Starčevićeva Ričoslovica obična gramatika, to je borben kulturno-politički spis, jakim dijelom polemičan, kojemu je cilj stvoriti jedinstven hrvatski književni jezik kao temelj zajedničkog duhovnog stvaranja, ali upirući se na čist narodni govor hrvatske Like, govor živ, blizak, izgradjen vijekovima, govor koji se već okušao u predtursko vrijeme u umjetnoj i znanstvenoj knjizi. Moderna ideja narodnosti, probudjena francuskom revolucijom, daje tu Hrvatima prvi stvaralački impulz.”[29]

[26] J. DEROSSI, 1997, 141-142. O dosad nepoznatoj gramatičkoj ostavštini Šime Starčevića v. više Š. DEMO, 2018, 299-315.
[27] J. DEROSSI, 1997, 142.
[28] Isti, 143.
[29] J. HORVAT, 1990, 31–32.

Šime Starčević, kao stric Ante Starčevića, ostavio je neizbrisivoga traga u povijesti hrvatskoga standardnog jezika. Kad je Ante napunio 13 godina, Šime ga je uzeo k sebi.[30] Mladi Ante Starčević imao je, dakle, dobru predispoziciju steći jezikoslovne vještine i naučiti strani jezik, s obzirom da ga je i Šime dobro znao. Poseban aspekt Starčevićeve političke ideologije otpada i na jezikoslovno zalaganje, a iako Ante Starčević u tom aspektu nije ostavio značajnijega traga, bilo je i takvih pokušaja. O njima će više riječi biti u jednom od narednih poglavlja ovoga rada.

2.2. Ante Starčević – rođenje i mladost

Ante Starčević, rođen 1823. godine u Žitniku, mladić uglednoga roda a što se vidjelo i iz prethodnoga potpoglavlja, imao je vrlo dobre predispozicije hvatanja „koraka s vremenom", odnosno postajanja istaknutim političarem. Kao graničarsko dijete pohađao je pučku, njemačku školu u Klancu, a prema riječima Josipa Horvata, „jamačno ćuti jače od svojih vršnjaka tegobu graničarskog života" te takva škola u njemu naprosto nije probudila sklonost uobičajenoj karijeri školovanoga graničara.[31] Filozofiju je studirao na Kraljevskoj akademiji znanosti u Zagrebu, a teologiju najprije u Senju, pa u Pešti, gdje je 1846. godine dobio doktorat filozofije nakon što je od svećeničkoga poziva odustao.[32]

Lika, u kojoj je proveo djetinjstvo, uvelike je utjecala na njegove političke stavove. Živio je i u zadruzi, s tim što će problem zadruga spomenuti tek u mnogo kasnijoj životnoj dobi, u jednom govoru u Saboru 1888. godine.[33] Usput rečeno, pitanje zadruga zakonski se rješavalo od 1850-ih godina nadalje, međutim, upravo je tek tijekom 1880-ih i konačno riješeno. Zadruga iz koje je potekao Ante Starčević, kao većina zadruga u Lici, nije mogla uživati ono blagostanje koje se susretalo kod zadruga u Slavoniji. Posjed je, naime, bio malen, a pored neplodne zemlje i način poljodjelstva je bio primitivan. Uz poljodjelstvo, i stočarstvo je davalo određeni prihod. U malenoj drvenoj kućici živjela je cijela zadruga zajedno sa stokom.[34] Osim zadruga, Starčević će se u svojim govorima i spisima nerijetko dotaknuti i problema krajišnika, s kojima je još i spomenuti Šime Starčević imao iskustva.

Svoje djetinjstvo Starčević je, prema navodima i, čini se, malo slobodnijoj interpretaciji Josipa Horvata, proveo u siromaštvu, bos i slabo odjeven: „Ima dugačke noge, skakao je kod kozah u Liki, otkuda-li ga je vrag u Hervatsku donio; zimi se udebeli … a po letu osuše kao terta".[35] Oskudica u djetinjstvu, kako navodi Horvat, ostavila je na Starčeviću trag bolježljivosti, od koje je osobito patio kao

[30] Isti, 49.
[31] Isti, 47.
[32] M. GROSS, 1973, 16, v. bilj. 2. O senjskom visokom teološkom učilištu v. više M. BOGOVIĆ, 2006, 193–216.
[33] "U zadrugi rodjen i uzgojen do koje 15 godine, ja se onoga stanja, i narave zadružnoga života još najbolje setjam" (J. HORVAT, 1990, 41).
[34] J. HORVAT, 1990, 41–42.
[35] Isti, 47.

đak i „u prvoj svojoj muževnosti“.[36] Od svojega oca naslijedio je smisao za šalu i „duhovita peckanja“, ali i tvrdokornost volje.[37] Odgojen u seljačkom okružju, Starčević je shvaćao važnost seljaštva, i te dojmove koje je u mladosti stekao naglasit će i u svojim govorima i zalaganju.

Početak Starčevićeve javne djelatnosti pada u 1840-e godine, kada u Banskoj Hrvatskoj dominira ilirska borba protiv mađarskoga pritiska, ali i za određene političke ciljeve poput političkoga i kulturnoga jedinstva svih Južnih Slavena (kako se vjerovalo – „Ilira“). U to je vrijeme Starčević izražavao ideje bliske Narodnoj stranci, koja se, s druge strane, u protumađarskoj politici nastojala osloniti na bečki dvor. Tijekom revolucije 1848. – 1849. Starčević ostaje blizak narodnjacima, iako nije bio zadovoljan neriješenim pitanjem o Vojnoj granici, što se već tada prometnulo i u jedan od najvećih problema hrvatskoga nacionalnog pitanja.[38]

O Starčevićevu djelovanju i svjetonazoru u mladosti dosta svjedoče njegove sačuvane pjesme. Starčevićevu mladost karakteriziraju lirske pjesme. Starčevićevo pjesništvo obradila je Zlata Derossi u već gore spomenutom radu. Starčevićeva prva pjesma, *San i istina*, izašla je u *Danici horvatskoj, slavonskoj i dalmatinskoj* za godinu 1845. i to 12. travnja:

„Snu i srieći, o gospoje,

Nemoj nikad vjerovati,

Ako želiš lice tvoje,

Ruži slično viek da cvati.“[39]

Analizirajući tu pjesmu, Zlata Derossi ističe uzvik *o gospoje*, za kojega navodi da je nastao pod utjecajem stare dubrovačke književnosti, a kojom se zanosio Starčevićev naraštaj. Taj utjecaj je, kako navodi Derossi, obilježio i čitavu pjesmu, koja nosi jednostavnu, jasnu i jednoznačnu simboliku te rodoljubnu poruku.[40] Iste godine Starčević je objavio još dvije pjesme – *Dva sunca* i *Tužba*. Te dvije jednostavne pjesmice sa stereotipnom frazom, koja odiše ljubavlju za staru hrvatsku književnost, niknule su iz krila hrvatske ljubavne poezije, a napisane su također u maniri stare dubrovačke književnosti.[41]

Pjesma koja se donekle izdvaja u ranom Starčevićevu opusu svakako je ona *Vjerni podložnici premilostivomu svomu kralju Ferdinandu V*. Inače, svake godine se u *Danici* netko javio za kraljev rođendan i pjevao njemu u čast, a kako Derossi pozivajući se na jednu studiju prenosi, to bi činio

[36] Isto.
[37] Isto.
[38] T. MARKUS, 2009, 829.
[39] Z. DEROSSI, 1996, 211.
[40] Isto.
[41] Ista, 212.

slijedeći devizu *Aula est pro nobis* („Dvor je uz nas“), s tim što su Starčevića na veličanje kralja poticali i neki drugi motivi, koje će kasnije razrađivati u svojim političkim spisima i brojnim raspravama.[42] Starčević je iznad svega poštivao ugovore, povelje i zakone, a Zlata Derossi povlači i paralelu s njegovim pisanjima kasnije. 1883. u *Slobodi* je tako Starčević, pišući o odnosu Hrvatske prema Austriji i Ugarskoj, isticao kako su Hrvati kraljeve koji nisu bili hrvatske krvi izabrali svojom slobodnom voljom, ne odričući se pritom nikada svoje samostojnosti. Derossi drži kako s takvim stajalištem Starčević veliča i kralja Ferdinanda V. te kako se njegova glorifikacija ne može shvatiti ni kao manjak hrvatskoga rodoljublja ni kao poltronstvo. Ferdinand je za njega bio i hrvatski kralj, bez obzira što je Starčević u Austriji vidio izvor zla za hrvatski narod. Ipak, u ovoj prigodnici je, prema riječima Zlate Derossi, Starčević i pretjeravao, iznoseći tako osjećaje koji mu nisu bili svojstveni.[43]

Tijekom 40-ih godina Starčević se suosjećao i s graničarom te mrzio njegova njemačkoga oficira, iako tada stanje Vojne krajine još nije isticao kao posljedicu djelatnosti Austrije. U tu svrhu je i Jelačića proglasio spasiteljem svoga slavnoga ali bijednoga naroda, posebno ga molivši da se smiluje „na robove, biedne graničare“, koji su se Jelačiću žalili da su „u nevolji težkoj“.[44] Među pravašima bila je i raširena priča, a koju Mirjana Gross smatra vrlo vjerojatnom, da se Starčevića duboko dojmila nesreća jednoga graničara kojemu su samovoljni oficiri dali odrezati obje ruke te da je ta scena duboko utjecala na njegov animozitet prema Austriji.[45] Gross ne navodi kada i zašto su samovoljni oficiri odrezali graničaru obje ruke, no budući da je Starčević ubrzo u listu *Slavenski Jug* 22. listopada 1848. objavio dopis „Iz Like“, u kojem se osjeća novi ton i zaokret u njegovu viđenju Austrije, opravdano je pretpostaviti da se događaj iz te priče zbio negdje netom prije objave toga dopisa..[46]

Prije svega, Gross smatra i kako je Starčević definitivno bio pod utjecajem zbivanja iz jeseni 1848. godine, kada je Jelačić prešao Dravu i bio poslan da skrši mađarsku revoluciju. Svoj dopis „Iz Like“ Starčević je definitivno pisao prije poraza ustanika i mađarske vojske, a njegovo razočarenje Jelačićem uslijedilo je kada je pokret za obnovom hrvatskoga kraljevstva pod njegovim vodstvom postao sredstvo za spašavanje Austrije.[47]

Starčevićeva mladost, odnosno djelovanje do razdoblja Bachova apsolutizma, okarakterizirana je sljedbeništvom ilirizma i ideja Narodne stranke. U tom razdoblju Starčević je završio i svoje obrazovanje, tijekom kojega se vjerojatno upoznao već s najznačajnijim svjetskim misliocima i ideolozima, a koji će u konačnici utjecati na potpuno zaokruživanje njegove ideologije. Kako su

[42] Isto; usp. M. GROSS, 1973, 16.
[43] Z. DEROSSI, 1996, 212.
[44] M. GROSS, 1973, 18.
[45] M. GROSS, 1973, 18, v. bilj. 6. O stanju Vojne krajine v. više u J. ŠIDAK, M. GROSS, I. KARAMAN, D. ŠEPIĆ, 1968, 7–8.
[46] Usp. M. GROSS, 1973, 17–18 i 2000b, 40–41, bilj. 7.
[47] Ista, 18. O Jelačiću tijekom revolucija v. još R. HORVAT, 1990, 477–484.

konkretno ideje pojedinih mislioca i ideologa utjecale na Starčevića, bit će prikazano u narednom poglavlju.

Starčevićeva djelatnost ovoga perioda i onoga kasnije odlikuje se jasnom razlikom i u njegovim pjesmama – dok u ovom razdoblju piše uglavnom lirske pjesme, u kasnijem, za Starčevića politički zrelijem razdoblju, on objavljuje podrugljive, satirične pjesme, s jasnim političkim ciljem.[48] U ovom poglavlju nastojala se pozornost skrenuti i na još neke čimbenike socijalizacije koji su utjecali na Starčevićevo formiranje ideologije, poput graničarskoga života u Lici, ili života u zadruzi, čije će se problematike također dotaknuti. To su neki od čimbenika koji su utjecali na Starčevićeve stavove a koji se dosad, za razliku od obrazovanja, nisu toliko uzimali u obzir dok se iz raznih aspekata pisalo o Starčevićevoj ideologiji. Veliki utjecaj na njega ostavio je i spomenuti jezikoslovac i stric Šime Starčević, od kojega je naslijedio i ljubav prema jeziku. Konačna prekretnica u Starčevićevu političkom djelovanju uslijedit će njegovim razočarenjem u Josipa Jelačića[49], u kojega je prvotno, kao i gotovo svi, vjerovao kako će riješiti problem graničara i ciljeve Hrvatske iz 1848. godine, iznesene u tzv. „Zahtijevanjima naroda“.[50]

3. Utjecaj obrazovanja, tj. suvremenih ideja na Starčevića

U ovom poglavlju razmotrit će se utjecaj obrazovanja na formiranje Starčevićeve ideologije, prije svega onaj poznatih mislioca s kojima se Starčević tijekom obrazovanja zasigurno u određenoj mjeri upoznao. U prvom potpoglavlju ovoga poglavlja razmotrit će se prvo utjecaji antičkih mislioca, a zatim modernih (i nekih hrvatskih). Najveća podloga u ovom poglavlju bit će rad Mirjane Gross *Starčević i Kvaternik – Spoznaje i nadahnuća* (2000.) i Pave Barišića *Filozofija slobode A. Starčevića* (1997.).

3.1. Utjecaj grčkih i rimskih klasičara

Starčevićevo klasično obrazovanje, koje je uzora vidjelo u istaknutim grčkim misliocima poput Aristotela, Sokrata ili Platona, utjecalo je, kao što je već u nekoliko navrata spomenuto, na formulaciju

[48] usp. Z. DEROSSI, 1996, 209.
[49] O banu Jelačiću Starčević, početkom 1861. godine, čini se, nije imao još negativno mišljenje. To se može vidjeti u mišljenju koje je iznio u *Predstavkama županije riečke*, govoreći o Međimurju: “Medjumurje, kon što biaše s ovaj kraj zadnjih dveh stotinah godinah, ne kroz krivnju naroda hervatskoga, tudjincu pronevereno, povratio je ovoj kraljevini onaj muž, koi no je i prestolje vašega veličanstva u najpogibelnie dosad vreme s narodom hervatskim obranio, i ovo udo naše domovine, ako bi se na njemu razvila zastava makar čija, nu uz neodvisnu od vašega veličanstva priznana, mi ćemo znati mačem obraniti.” (A. STARČEVIĆ, DJ. 2, 6). U svakom slučaju, Jelačić je osoba od koje je definitivno više očekivao.
[50] O Starčeviću u ovom razdoblju v. još i M. GROSS, 2000b, 38–42. O „Zahtijevanjima naroda“ v. više u A. MIJATOVIĆ, 2001, 388.

njegove političke ideologije[51], a u nastavku ovoga potpoglavlja u nekoliko će osnovnih crtica biti prikazano i koje su se to teze posebno dojmile Starčevića.

Kako navodi Mirjana Gross, Starčevićevo nadahnuće antikom očito proizlazi iz njezinih osnovnih ideala: pravednih političkih ustanova povezanih s osobnim vrlinama građana.[52] U razmatranju biti politike Starčević izrijekom polazi od Aristotelova shvaćanja i od temeljnoga stava da je *čovjek* "zoon politikon", a da je *država* više srodnih spojenih općina (odnosno, navodi i usporedbu da "više srodnih, u zajedničku savezu stojećih obitelji, zove se selo, občina").[53] Za Starčevića su antička poimanja države i politike savršena, a takvih poimanja više nema:

> "U naše doba možda bi se država najpravije, makar da i ne najtočnije prozvala: ukupnošću osoba i stvari pod jednom i istom vrhovnom čovječjom vlašću stojećih, a politika: znanošću, koja uči onu ukupnost održati. Bitna razlika medju nekadašnjom i sadašnjom državom i politikom čini se većom negoli zbilja jest, nu iz one malenkosti dolazi velika razlika suda o ovih obih pojmih. Otci naši smatraše zajedničko življenje za najveću sreću, zanat družtva, države li za najveću zaslugu; oni izdadoše početnike država za bogove ali polubogove, pa ih kao takove i štovaše; kod nas je jednima mnogo družtvo kao nekoje prokletstvo, s utemeljitelji tih družtva skopčane su gorke uspomene, grozna ćućenja. Otci naši zvaše politiku caricom svih znanosti i umića, majkom mudrosti, učiteljicom zakona, sponom, vezom, vrutkom sreće čovječje, itd. najmilijimi imeni, kod nas ju mnogi, ako ju ne može crnjim imenom okrstiti, zove čedom pakla."[54]

Možda će vječno ostati pitanje je li Starčević ikada mislio da je takvu državu u njegovu vremenu moguće iznova ostvariti? Osim Aristotela, i Sokrat je imao utjecaja na Starčevića. Sokratov stav da se razumski mora razložiti i pojmiti svaka pojava bio je i Starčevićev pristup, a svojim životom i smrću Sokrat je Starčeviću zacijelo simbolički lik.[55] Prema Platonu i drugim antičkim autorima, Sokrat je pružio otpor pokvarenom polisu i umjesto pokoravanja zlu, radije je izabrao mučeništvo (399. g. pr. Kr. osuđen je na smrt ispijanjem čaše otrova). Optužen je i zbog zločina protiv državnih bogova i kvarenja mladeži. Starčević je također sebe smatrao pravednikom, neprijateljem tuđinske i pokvarene države i njezina društva, a uz to bio je i od protivnika optužen da huli vjeru i kvari mladež. Sokrat se zalagao za pravedan i dobar život uz pomoć razumnoga razmišljanja kojim bi ljudi postigli znanje o sebi samima i o tome kako treba u životu postupati, a do pravoga samorazumijevanja prema Sokratu dolazi se dosljednim ispitivanjem pojava, pri čemu je bitan odgojni sustav koji će pomoći čovjeku da razlikuje zlo i dobro i da njegove vrline postanu jezgra "najboljega polisa".[56] Vođen geslom "upoznaj sam sebe", Starčević je

[51] usp. M. ŠIŠAK, 2017, 36.
[52] M. GROSS, 2000a, 4.
[53] A. STARČEVIĆ, 1943, 129; M. ŠIŠAK, 2017, 36.
[54] A. STARČEVIĆ, 1943, 129.
[55] M. ŠIŠAK, 2017, 36.
[56] M. GROSS, 2000a, 4–5.

držao kako hrvatski narod mora upoznati sam sebe putem povijesti i oživljavanjem (preporodom) svojega urođenog duha (tj. genija) koji će ga osposobiti u stvaranju samostalne države.[57]

Platon je, kao još jedan u nizu mislioca, proširivši osobnu etiku svoga učitelja Sokrata na politiku i društvo, držao kako se svi empirički predmeti mijenjaju i da se zato ne mogu spoznati pukim osjetilnim opažanjem, te da su trajne samo ideje jer jedino one i omogućuju sigurno znanje. Na čelu hijerarhije ideja je ideja dobroga i ona sprječava zloupotrebu sposobnosti i znanja. Držao je i kako ideja pravednosti koordinira vrline raznih grupa u društvu. Filozofsko shvaćanje života i građanska sloboda najvažnije je Platonu, a to se postiže filozofskim obrazovanjem i vladanjem samim sobom, dakle odgojem istinskoga čovjeka. Na taj način *polis* može svim građanima zajamčiti sklad ljudske duše i društva te sreću. Temeljem svega toga, Gross zaključuje kako se Platon, dakle, pouzdaje u dobroga čovjeka, tj. filozofa, koji je kadar odgajati građane i upravljati polisom.[58] Taj Platonov utjecaj na Starčevića osobito će se dobro vidjeti kasnije kada bude riječi o Starčevićevim socijalno-ekonomskim viđenjima.

Osim Aristotela, Sokrata i Platona, Starčeviću je bilo važno i rimsko republikanstvo s njegovim vrlinama i dostignućima, posvjedočeno osobito u djelima i govorima Cicerona.[59] Prema navodu M. Gross, posebno je Starčević cijenio Cicerona, prvoga Rimljanina koji se bavio teorijom države, a koji je, prema tradiciji grčke filozofije, državu shvaćao kao ispunjenje ljudske egzistencije i uvjet sreće pojedinca, uvjeren u nužnost "republike" odnosno političkoga sustava temeljenoga na zajedničkoj koristi pojedinaca. Gross smatra kako je na Starčevića vjerojatno utjecala i Ciceronova obrana političke i etičke vrijednosti tradicionalnoga republikanskog društva, kao i njegov otpor protiv novih moćnika i razvoja iz kojega će niknuti u moralnom smislu iskvareno Rimsko Carstvo. Zbog toga je Ciceron i bio ubijen. Ciceronova želja da vladaju najbolji također je bila bliska Starčeviću, a osim u idejama, Ciceron nadahnjuje Starčevića i kao filozofski školovani "odvjetnik istine", odnosno govornik koji sistematizira pravila retorike i sjajno brani svoje mišljenje vještinom jezičnoga izražavanja i argumentima.[60] Osim grčkih i rimskih mislioca, na Starčevića su znatno utjecali i neki od modernih mislioca poput J. J. Rousseaua, Montesquieu, I. Kanta, F. R. Lammenaisa, G. Mazzinija i J. S. Milla, a o čemu će više riječi biti u nastavku.[61]

[57] M. GROSS, 2000a, 5.
[58] Isto. Pavo Barišić ocjenjuje kako je Starčević u svojemu djelu doveo do svijesti hrvatsku običajnost i ćudorednost na sličan način kao što je Platon u svojoj državi sažeo narav grčke običajnosti (1997, 129).
[59] M. ŠIŠAK, 2017, 37.
[60] M. GROSS, 2000a, 6–7.
[61] usp. M. ŠIŠAK, 36–37, v. bilj. 6; M. GROSS, 2000a, 3–24.

3.2. Utjecaj modernih ideologa i prosvjetitelja

Mirjana Gross navodi kako je od pobornika prosvjetiteljske političke teorije, na Starčevića zacijelo najviše utjecao Montesquieu sa svojim tezama o ograničenju kraljevske moći i diobi vlasti. Montesquieu je poučavao da se apsolutizam protivi ljudskoj prirodi kojoj iskonski pripada moralnost, pa inzistira na slobodi, dostojanstvu i jednakosti ljudi. On je nastojao iznaći zakone koji bi proizašli iz "skrivene" prirode pojava u želji da ispita oblik vlasti koji bi najbolje odgovarao ljudskoj prirodi. S obzirom da je držao da su zakoni izrazi prirodnoga duha naroda, nastojao je pobuditi zakonodavce da se drže prirodnih pojava koje utječu na sudbinu ljudi. Raspravljao je i o tipovima republike, monarhije i despocije, s obzirom da je vjerovao kako je država glavni problem svjetske povijesti. Despocija mu je apsolutno zlo, a ideal mu je sloboda, tobože zajamčena engleskim ustavom. Njegova trodioba vlasti na zakonodavnu, izvršnu i sudsku model je pravne države koja jamči slobodu građana ne samo pluralizmom, već i ravnotežom društvenih snaga. Najbolji ustavni oblik prema Montesquieuu je ustavna monarhija, a neovisnost sudstva postaje kasnije uvjet funkcioniranju predstavničkoga sustava.[62] Inače, kad je Starčević šezdesetih godina oblikovao svoj ideološki sustav, egzekutiva i legislativa u banskoj Hrvatskoj još nisu bile odijeljene. Trodioba vlasti uvedena za Mažuranićeva banovanja (1874.)[63] bila je nefunkcionalna u sustavu Hrvatsko-ugarske nagodbe, s obzirom da je mađarska vlada nadzirala hrvatsku vladu, a ova opet Hrvatski sabor, dok je sudstvo ovisilo o političkom interesu režima. Montesquieuova trodioba vlast Starčeviću je zato bila ideal ostvariv jedino u samostalnoj državi.[64]

Druga velika osoba koja je ostavila snažan utjecaj na Antu Starčevića bio je Rousseau. Jedna od najbitnijih stavki kojom je Jean Jacques Rousseau utjecao na Antu Starčevića svakako je teorija društvenoga ugovora, odnosno, ukratko rečeno, ugovor kojim ljudi, kao slobodna bića koja žele zaštititi ono što prirodnim pravom posjeduju, formiraju zajednicu građanskoga društva. Pojam ugovora pritom postavlja pojedinca kao (ili na mjesto) osnovnoga subjekta svakoga ugovaranja.[65] Prema Rousseauovu učenju, društveni ugovor prestaje postojati ako se vlada ili vladar određenom svojevoljnom djelatnošću izdvoje iz opće volje suverena jer u tom slučaju onda postoje dva suverena: narod (jedan) i vladar na temelju samovoljna čina (drugi), a suverenitet može biti samo jedan. Uzurpacijom suvereniteta od strane vladara društveni se ugovor prekida i građani se vraćaju u stanje svoje prirodne slobode. Vladar tada više nema pravo zahtijevati njihov posluh, već ih na to može jedino prisiliti. Ta ideja poslužila je buržoaskim revolucijama u Europi protiv apsolutnih vladara, a pravaškim ideolozima kao opravdanje za stvaranje samostalne hrvatske države bez Habsburgovaca, koji predstavljaju prekršitelje ugovora.[66] Taj nauk može se uočiti i u Starčevićevu saborskom govoru od lipnja 1861.:

[62] M. GROSS, 2000a, 9.
[63] O Mažuranićevu banovanju v. više u J. ŠIDAK, M. GROSS, I. KARAMAN, D. ŠEPIĆ, 1968, 84–89.
[64] M. GROSS, 2000a, 9.
[65] Usp. Z. POSAVEC, 1990, 47.
[66] M. GROSS, 1973, 13.

> "Tko bi rekao, da je onaj naslov samo za se propustio Ferdinand I., pa da se on na nikoga drugoga ne proteže, taj bi izustio načelo, koje osim Austrije i nekojih Magjara sav sviet priznaje, načelo, da se svatko samo svojimi riečmi i ugovori obvežuje, a to će reći, da jedan naraštaj naroda ne mora obdržavati ugovor kao takov što ga je prvašnji naraštaj sklopio, nego da on može onaj ugovor kao što se s njegovom korišću slaže preinačiti ali posve ukinuti."[67]

Pravaši su se držali i Rousseauove terminologije prema kojoj *tiranin* predstavlja vladara koji prisvaja kraljevsku vlast a da na to nema pravo, a *despot* uzurpatora suvereniteta koji se stavio iznad zakona. U interpretaciji pravaških ideologa Austrija je, dakle, bila utjelovljenje načela despocije, nezakonite moći kao suprotnosti načelu legitimiteta i narodnosti.[68] Za Francusku prije revolucije Starčević također navodi da je bila despotskoga načela:

> "Vladavina biaše vojničkoga značaja, despotičke ćudi. – Svaka pokrajina imadiaše posebnih zakonah, nekoje i verstu autonomie, i svaka biaše od drugih ogradjena berkljami. – Oblastih u obće, i napose sudbenostih biaše bez broja, i svaka je zakon tumačila i radila na svoju: kako je htela."[69]

Pavo Barišić navodi kako je u Rousseauovoj osudi prava jačega polazište i Starčevićeve pravaške filozofije. Nepravedna i nezakonita vladavina sile koja nije utemeljena na pravu se odbacuje. Nijedan se čovjek ne podvrgava ropstvu dobrovoljno, a za Rousseaua samo se luđak može dobrovoljno dati u sužanjstvo, jer podređivanje svoje slobodne volje nekom drugom umjesto vlastitom spoznatom zakonu znači ujedno i lišiti se autentičnih ljudskih prava, dužnosti i osobina, što je protivno čovjekovoj naravi. Republikansko shvaćanje slobode po uzoru na ćudorednost i običajnost antičkoga polisa nalaže da čovjek postaje vladar nad samim sobom tek svojevoljnim pokoravanjem zakonu koji je sam sebi propisao.[70] U svojemu činorednom naučavanju Starčević osobito nastoji ukazati na negativne elemente ropstva ili sužanjstva ljudi koji se nisu uzdigli do stupnja slobode volje, a tu se donekle i razilazi s Rousseauovim određenjem individualne slobode i inzistira na moralnom samoodređenju čovjeka. U tvorbi njegove popularne satirične kovanice „Slavoserbi", o kojoj će kasnije biti više riječi, prema Barišiću znakovito je suprotstavljanje Aristotelovih i Rousseauovih stavova. Određenjem roba ili sužnja Starčević se ironično poigrava latinskim terminima *sclavus* i *servus*[71] kao osnovom kovanice *sclaviservi* ili s*lavoserbi,* a nadovezuje se i na Aristotelovo poimanje robova kao vrste ljudi koji po svojoj naravi ne pripadaju sebi, nego drugim ljudima: „Iz tih je stvari dakle jasno što je narav roba i koja mu je

[67] A. STARČEVIĆ, 1943, 69. O saboru 1861. g. v. Ž. SABOL, 1994, 71–73 i J. ŠIDAK, M. GROSS, I. KARAMAN, D. ŠEPIĆ, 1968, 19–25.
[68] M. GROSS, 1973, 13. U saborskom govoru iz lipnja 1861. Starčević govori sljedeće: „Austrija zna, da vladar, koji narod ali zemlju bez krivnje naroda izda ili zasužnji, prestaje biti vladarom, te postaje krvolokom." (A. STARČEVIĆ, 1943, 65). U tom govoru spominje i Austriju u kontekstu despocije (1943, 76, 77, 79).
[69] STARČEVIĆ, DJ. 5, 8–9.
[70] P. BARIŠIĆ, 1997, 136–137.
[71] Starčević je inače znao otići toliko daleko da je porijeklo imena Serb tražio u latinskoj riječi *servus* (usp. A. STARČEVIĆ, 1868, 1, 2). S druge strane, hrvatsko ime izvodio je, čini se također primitivnom etimologijom, od „hrvati se" (usp. M. GROSS, 2000b, 223).

mogućnost. Jer onaj koji po naravi ne pripada sebi nego drugomu čovjeku, taj je po naravi rob; a drugomu pripada čovjek koji, budući čovjekom, također je i imovina. Imovina je pak oruđe činidbeno i izdvojivo."[72]

Rousseau je držao i kako neiskusan narod mora slijediti pouke mudraca, jer nadahnuti pojedinac može vidjeti dalje nego društvo. On je uočio načela krivoga i pravoga na temelju sustavnoga proučavanja ponašanja pojedinaca i stanja društva. Iako takav mudrac nema moć, zadaća mu je odgajati narod. Samo prosvjećenje, tj. znanje i naobrazba, može otkloniti štetne utjecaje i djelovati u skladu s ljubavlju za domovinu. Rousseau je držao načistu i kako velika duša i misija zakonodavca i učitelja mora doći u sukob s neupućenim narodom, odnosno kako je ponekad nemoguće prevesti misli mudraca na jezik razumljiv narodu.[73] To je frustriralo i Starčevića, o čemu će više riječi biti kasnije.

Na Starčevića je utjecao i Kant. Prije svega, Barišić navodi i kako je pojam *slobode* jedan od osnovnih pojmova kojega Starčević tematizira u svojem djelu, pod utjecajem ideja francuske revolucije. Gotovo kao svojevrsni lajtmotiv u raznim značenjskim okružjima provlači se ideja slobode, s tim što pritom nije riječ samo o političkom određenju slobode, već i o najširoj metafizičkoj kategoriji slobode kao stožerne odrednice čovjekova opstanka u svijetu. O čovjeku kao o bitno slobodnom biću Starčević govori na metafizičkim pretpostavkama novovjekovnoga određenja slobode. Autonomija u Kantovu smislu nalaže da onaj tko se nije dovinuo do tog stupnja samosvijesti, samoodređenja ili samozakonodavstva i nije čovjek u pravom smislu, već sužanj ili rob.[74]

Osim u Kantu, Starčević je uzora zacijelo vidio i u djelu katoličkoga teologa i pisca Lammenaisa, koji je, nakon što se proslavio kao pobornik ultramontanske i ultrarojalističke struje, pod dojmom Srpanjske revolucije (1830.) nastojao uskladiti liberalne ideje s crkvenim učenjem. Lammenais je propovijedao Evanđelje, doduše, u otporu protiv pape koji ga je osudio, i izvan učenja službene Crkve. Osim što je branio sve oblike slobode proglašene od liberala, Lammenais se solidarizirao s potlačenim katoličkim narodima i propovijedao suverenitet naroda u ime vjere, a uz to, zalagao se i za slobodu svih vjera i diobu Crkve od države.[75]

Osoba koja je zacijelo velikoga utjecaja ostavila na Starčevića svakako je Giuseppe Mazzini, borac za ujedinjenje talijanskih zemalja. Prema Mazziniju, nacija je narod s misijom i svaki narod mora svojim dostignućima i djelima steći dignitet i sposobnost postajanja nacijom. Mazzini je u čovječanstvu vidio zajednicu domovina odnosno nacija-osoba, od kojih svaka ima svoju misiju i mora biti slobodna da bi ju mogla ispuniti. Nacije, kako ih je Bog stvorio, mogu se oblikovati tek u slobodnom građanskom društvu i u vlastitim državama, a vrhovni cilj je usavršavanje čovječanstva. U tom kontekstu, nacija

[72] P. BARIŠIĆ, 1997, 137.
[73] M. GROSS, 2000a, 11.
[74] P. BARIŠIĆ, 1997, 135–136.
[75] M. GROSS, 2000a, 14.

predstavlja sredstvo ostvarivanja toga cilja.[76] Osim toga, očito i na tragu Rousseaua, Mazzini je imao strastvenu želju odgajati Talijane usavršavanjem njihovih kršćanskih vrlina koje će ih osposobiti u stvaranju vlastite samostalne države, a smatrao je i da bez odgoja kojim se postiže snažna nacionalna svijest građani ne mogu razlikovati zlo i dobro, sebičnost i dužnost, te da im tek sloboda pruža sposobnost odabira puteva koji vode prema dobru.[77] Mazzini naučava i kako nacija iz svoje sredine mora izbaciti one koji vrijeđaju težnju za slobodom, usađenom u ljudsku narav, domovinu i moral, a smatra i da nacija (tj. politički narod) ima pravo prvo opomenuti, a onda i zbaciti vladu koja pokušava ograničiti njezine slobode.[78] U tom Mazzinijevu učenju, kojega će naslijediti i Starčević, opet je vidljiva Rousseauova teorija društvenoga ugovora. Konačno, Mazzini je bio uvjeren i u to kako čovjek, osim Boga na nebu i naroda na zemlji, ne može imati drugoga gospodara, a u tome leži i smisao njegove lozinke "Dio e popolo!" ("Bog i narod!"; nadahnuto vjerojatno Lammenaisovim motom "Dieu et liberté!" – "Bog i sloboda!"), koju će i Starčević s vremenom preuzeti u obliku "Bog i Hrvati!"[79] i, čini se, upotrijebiti već po završetku Bachova apsolutizma, u saborskom govoru iz lipnja 1861.: "(...) narod hrvatski vjeruje, da tu budućnost, to poslanstvo ne bude odkaživati Austrija, nego Bog i Hrvati."[80]

John Stuart Mill, britanski filozof, također je ostavio određenoga utjecaja na Starčevića. Prije svega, Mill je bio začetnikom teorije liberalne demokracije i uvjerenja da je pojedinac doduše jezgra društvenoga razvoja, no uz uvjet da postoji društvo koje će svakom građaninu omogućiti usavršavanje osobe i sposobnosti te mu pružiti najbolju zaštitu. Millov cilj bio je taj da čovjek uozbilji svoje sposobnosti, ako treba i po cijenu boli. Iako su se neka Millova načela, poput onoga jedan čovjek – jedan glas (Mill je želio i ženama dati pravo glasa) razilazila sa Starčevićem, prema Mirjani Gross Starčević je vjerojatno odobravao Millova razmatranja o predstavničkoj demokraciji kao dosljednom nastavku liberalnih načela.[81] Mill je držao i kako demokracija nije vladanje samoga naroda, već mogućnost dobre vladavine s "pravim", odnosno moralnim i obrazovanim pojedincima, uz kontrolu naroda. U tom slučaju zastupnici parlamenta su pripadnici elite, a birači mogu glasati za najbolje. To je bilo i Starčevićevo uvjerenje, odnosno on je držao da narod ne može vladati sam, već mora odgojem postići moralnu razinu i naobrazbu koja će ga osposobiti da razlikuje zlo od dobroga i da može izabrati najbolje i najpoštenije zastupnike, intelektualnih osobina, dobro upoznatih s narodnim potrebama. U takvom demokratskom zastupničkom sustavu mnogi, dakle, imaju pravo glasa, ali svatko nije sposoban za odlučivanje i upravljanje.[82]

[76] usp. M. GROSS, 1972, 28
[77] M. GROSS, 2000a, 15.
[78] Ista, 15.
[79] Ista, 16.
[80] A. STARČEVIĆ, 1943, 68.
[81] M. GROSS, 2000a, 16-17.
[82] Ista, 17.

Na formiranje Starčevićeve ideologije, osim klasičnih autora i stranih mislioca, utjecali su i neki domaći. Tu svakako valja izdvojiti Josipa Kušević[83], koji je, sukladno zaključku Hrvatsko-slavonskoga sabora, sastavio spis *De municipalibus iuribus et statutis regnorum Dalmatiae, Croatiae et Slavoniae*. Na osnovi povijesnih vrela, Kušević je dokazivao kako je Hrvatska uvijek imala poseban državnopravni položaj naspram Ugarske i popisao staleška prava na kojima se takav položaj temeljio.[84] Taj spis držao je da su slavenski narodi starosjedioci u rimskim pokrajinama. Tu misao su, kako navodi Gross, prihvatili Ilirci, čiji je pokret buđenja nacionalne svijesti u to vrijeme cvjetao, ali misao nisu prihvatili i pravaši.[85] No, Starčević je u počecima svojega djelovanja, a što je bilo prikazano u prethodnom poglavlju, podržavao ilirski pokret, a Kušević je na Starčevića možda najviše utjecao svojim nastojanjima da na osnovi povijesnih vrela pokaže poseban hrvatski državnopravni položaj naspram Ugarske.

Na Starčevića je osobito utjecao i Pavao Ritter Vitezović, koji je preko slavenskih legendi hrvatskim imenom obuhvatio sve južne Slavene. Na tome će i Starčević nerijetko otići u krajnost i temeljiti ideju velike Hrvatske od Graza do svih južnoslavenskih prostora, osim Bugarske, a o čemu će više riječi biti kasnije.[86]

Utjecaj obrazovanja kao čimbenika socijalizacije, odnosno mislioca koji su na Starčevića utjecali, nešto je bolje istražen nego li ostali čimbenici (obitelj, okolina …), iako i ovdje ima još puno prostora za brojna daljnja istraživanja. Iako su na Starčevića utjecali još i brojni drugi mislioci, u ovom poglavlju nastojalo se sabrati neke od njihovih najznačajnijih teza, a koje su u Starčevićevim djelima i govorima najuočljivije. Dio tih teza bit će i kasnije u radu spomenut, u drugim poglavljima vezanim uz aspekte Starčevićeve ideologije. No, i u ovom utjecaju mislioca moguće je uočiti razliku – dok je od antičkih mislioca na Starčevića najviše utjecalo njihovo razmatranje pravedne države i institucija, povezanih s osobnim vrlinama građana, od modernih mislioca najviše je utjecalo njihovo razmatranje slobode.

4. Starčević kao antivukovac; jezično gledište

Godine 1850., u Beču je postignut književni dogovor[87] na kojem se, polazeći od stajališta da su južni Slaveni jedan narod, pokušao naći jedan zajednički standardni jezik s dvama pismima – ćirilicom i latinicom. Odlučeno je da ijekavski štokavski govor bude osnovica tom zajedničkom jeziku, a Starčević

[83] usp. M. ŠIŠAK, 2017, 37.
[84] usp. D. ČEPULO, 2012, 135.
[85] M. GROSS, 1973, 40–41.
[86] M. ŠIŠAK, 2017, 37; usp. T. CIPEK, 2015, 34.
[87] v. Književni dogovor u Beču (1850.), *Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje* (http://ihjj.hr/iz-povijesti/knjizevni-dogovor-u-becu-1850/37/, posjećeno: 3. lipnja 2020.).

se tome protivio. Osim toga, zaključak odbora Matice ilirske (osnovane 1842.), objavljen u tisku, da se uredniku *Zore Dalmatinske*, Anti Kuzmaniću (1807. – 1879.), povjeri rad na prevođenju Schödlerova djela *Das Buch der Natur* (*Knjiga prirode*) na "narodni jezik", smatra se i neposrednim povodom hrvatsko-srpskoj novinskoj polemici, koja je svom žestinom vođena u vrijeme Bachova apsolutizma, 1852. godine.[88] Bečki dogovor i spomenuta novinska polemika uvjetovale su Starčevića da, nakon što je do razdoblja Bachova apsolutizma gotovo u potpunosti zaokružio svoju političku ideologiju a što je bilo prikazano u jednom od prethodnih poglavlja, sada prvi put iznese i svoje jezične poglede, u sklopu svoje političke ideologije. U nastavku ovoga poglavlja bit će, stoga, razmotreno kako se na primjeru jezičnoga dogovora u Beču i spomenute polemike očituje Starčevićeva jezična politika, koja je najpreciznije rečeno – bila antivukovska. Najveća podloga u razmatranju spomenute problematike bit će rad Željka Holjevca *Jezik i nacija u hrvatskim i srpskim nacionalnim ideologijama: Starčevićeva polemika iz 1852. godine* (1999.).

Na Bečkome književnom dogovoru iz 1850. godine prevladala je bila Vukova jezična koncepcija. Protiv toga Starčević je bio oštro istupio i prije svega, u kritici osme knjige *Kola* prigovorio je uredniku Andriji Torkvatu Brliću na njegovu jeziku i površnu poznavanju povijesti. Bio je to ujedno prvi napad na Vukov pravopis, na temelju "književnoga dogovora", što je upravo prihvatila Matica ilirska. U jezičnoj polemici s Brlićem, nakon svojega članka o *Kolu*, Starčević je diletantski i neargumentirano suprotstavio ijekavskom i ikavskom govoru ekavski govor[89], kojim su se, po njegovu mišljenju, mogle sačuvati vrijednosti svih triju hrvatskih narječja.[90] Ijekavicu su, po Vukovu uzoru, branili i svi hrvatski „Slavosrbi", te je u njezinoj pobjedi Starčević vidio opasnost za hrvatsku kulturu i političku posebnost.[91] Treba spomenuti da je Starčević obradio i Razvod istarski iz godine 1325.[92], pisan čakavštinom, koja u pojedinim dijelovima Istre ima mnogo ekavskih elemenata. Pod dojmom jezika toga starog hrvatskog dokumenta, bio je uvjeren da se hrvatski jezik prvotno razvijao upravo na ekavštini.[93] Odbacio je Vukov autoritet pripisujući mu da želi pisati onako kako se pravo ili krivo govori. Vulgarnim rječnikom, posebno se oborio na izostavljanje samoglasnika ispred *r*. Vukovu "govedarskom jeziku" htio se suprotstaviti vlastitom "hervatskom rečoslovnicom", koju je namijenio "Slavjanima" na jugu u želji da ih "zasad" sjedini bar u književnom jeziku. Uz jezično gledište, Starčević je u polemici s Brlićem iznio svoj pristup hrvatskoj povijesti, koji je postao temelj njegovim ideološkim interpretacijama.[94]

---

[88] Ž. HOLJEVAC, 1999, 294.
[89] Iako su u to vrijeme bila u praksi četiri načina bilježenja refleksa jata, u većini objavljenih radova nakon 1850. Starčević, čini se, odustaje od njih i postupno se okreće ekavskom rješenju. Marko Samardžija (M. SAMARDŽIJA, 2017, 133) to je nazvao Starčevićevim jezičnim paradoksom. Vidi i predgovor *Razvoda istarskoga* (A. STARČEVIĆ, RAZVOD, 227–231).
[90] M. GROSS, 1973, 26–27.
[91] Z. VINCE, 1990, 506; Ž. HOLJEVAC, 1999, 300.
[92] v. A. STARČEVIĆ, RAZVOD, 227–275.
[93] Z. DEROSSI, 1996, 227.
[94] GROSS, 1973, 25–26; 26–27; Ž. HOLJEVAC, 1999, 300.

U iznošenju antivukovskih koncepcija, Starčević je zasigurno bio pod dojmom spomenutoga Ante Kuzmanića, liječnika, novinara i publicista, prema Zlatku Vinceu „čovjeka osebujne ćudi“[95]. Kuzmanić je bio i jedan od prvaka narodnoga preporoda u Dalmaciji, no za razliku od ilirskih koncepcija s tendencijom svojevrsnoga nadilaženja partikularizama i to ponajprije u hrvatskom prostoru, Kuzmanić je inzistirao baš na posebnostima – starom pravopisu, ikavskom govoru i hrvatskom jeziku s težištem na dalmatinskoj regionalnoj tradiciji. Zbog toga neki, poput primjerice Holjevca, tvrde da bi ga se u određenoj mjeri moglo smatrati i Starčevićevim prethodnikom u isticanju hrvatstva. Podrijetlo i razlozi takva njegova ponašanja neobično su složeni i uključuju osobne, psihološke, društvene, povijesne i mnoge druge čimbenike od kojih su neki, čini se, samo dijelom proučeni.[96] S obzirom da je prvi u *Zori Dalmatinskoj*, kasnije i u *Glasniku Dalmatinskome*, odvažno i otvoreno ustajao u obrani hrvatstva, posebice hrvatskoga jezika i književnosti, naspram velikosrpstva i ilirskih koncepcija, Srbima je, stoga, već samo Kuzmanićevo stajalište u pogledu pitanja hrvatsko-srpskih odnosa moglo poslužiti kao dovoljan razlog za napad na spomenutu odluku odbora Matice ilirske, kojom se baš njemu povjerava prevođenje Schödlerova djela.[97] Ranije u ovom radu bilo je spomenuto i kako su se pravaši razilazili s Kuševićem, prije svega zbog njegove ilirske koncepcije. Uzorak takvom zaključku Mirjane Gross sasvim sigurno treba tražiti i u osobi Ante Kuzmanića a koji, s obzirom da u isticanju hrvatstva čak i prethodi Starčeviću, opravdano ostavlja mjesta pretpostavci kako je upravo on možda i ohrabrio mladoga Starčevića na političko djelovanje.

Holjevac navodi Starčevića kao prvoga hrvatskog antivukovca. Naime, kada je Vuk Stefanović Karadžić (1787. – 1864.), poznati reformator srpskoga književnog jezika, 1849. godine objavio svoj spis *Kovčežić za istoriju, jezik i običaje Srba sva tri zakona* (spis je, inače, napisan još 1836. godine) u kojem je istupio s tezom „Srbi svi i svuda“[98] i poistovjetio srpski narod sa svim štokavcima (kajkavci su pribrojani Slovencima, a samo su čakavci proglašeni „ostacima“ Hrvata), Starčević je odlučno reagirao osporavajući tu tvrdnju.[99]

U Novom Sadu je, u međuvremenu, počeo izlaziti *Srbski Dnevnik* u uredništvu Danila Medakovića (1819. – 1881.), autora *Povestnice srbskoga naroda* od najstarijih vremena do godine 1850., a koja je objavljena te godine. Polazeći od Kuzmanićevih shvaćanja tj. njegova isticanja hrvatstva i njegove posebnosti, ali isto tako, očito polazeći i od Karadžićeve velikosrpske ideologije izražene u članku „Srbi svi i svuda“, taj je list u ljeto 1852. godine žestoko napao Maticu ilirsku i Hrvate uopće, istupivši s tvrdnjom da Hrvati uopće nemaju književni jezik i da je to srpski jezik.[100]

[95] Z. VINCE, 1990, 341; Ž. HOLJEVAC, 1999, 295.
[96] Ž. HOLJEVAC, 1999, 295; usp. Z. VINCE, 1990, 317–402, 473–525.
[97] Ž. HOLJEVAC, 1999, 294.
[98] v. I. KRTALIĆ, 1982, 131–157.
[99] Ž. HOLJEVAC, 1999, 291.
[100] Isti, 295–296.

Starčević je, odgovarajući na tvrdnju *Srbskoga Dnevnika* (1852., br. 12) da „Hèrvati srbskim jezikom pišu i pisati žele“[101], na taj neposredni izazov iz novosadskoga lista – u odsutnosti Gaja i, naravno, bez njegova odobrenja koje, prema pretpostavci Holjevca sigurno ne bi ni dobio – u *Narodnim Novinama* (1852, br. 189, od 18. kolovoza), točnije rubrici „Iz Zagreba“ jednim člankom vrlo oštro reagirao: „Mi žalibože znamo, da se neznanstvo više manje derži sve diece Adamove, ali nismo ni sanjali, da ima tako pametnih glavah, koje bi mislile, da Hèrvati pišu ali da namieravaju pisati kojime drugim jezikom, izvan svoga materinskoga hèrvatskoga jezika“.[102]

Starčević nije samo ustvrdio da Hrvati pišu hrvatskim jezikom nego je, odbacivši zemljopisne i regionalne nazive (ne narječja, nego nazive) za taj jezik, izjavio da ne poznaje nikakav srpski jezik:

> „I zbilja, koje li je taj jezik srbski? Je li možda onaj, koi se nalazi u nekolika stara kirilska rukopisa? Neka bude čije mu drago, hervatski nije. Je li onaj kojime je tiskana – ako se nevaramo – pèrva kirilska necèrkvena knjiga oko polovice prošloga 18. vieka, – t.j. kojime je pisan prevod stematografije ilirske od našega Vitezovića? – I onaj od naše hervatske strane neka nosi s božjim blagoslovom kogod hoće. Je li to onaj jezik, kojime je pisao n. p. Raić i još nekoliko kirilovaca; kojime je u kirilici izišao naš Gundulić? Mi ni taj jezik nepriznajemo za jezik hèrvatski, neka si ga posvoji, kome se hoće.“[103]

Starčević je čak tvrdio i da su sva tri hrvatska narječja – čakavsko, kajkavsko i štokavsko – na višem razvojnom stupnju nego jezik što ga, prema njegovu mišljenju, neki zovu „serbskim“, tj. slavenosrpskim.[104]

Starčević je negaciji hrvatskoga jezika i naroda suprotstavio i “klasičnost” hrvatskoga jezika, koji po njegovu uvjerenju ima starije spomenike nego bilo koji njegov “slavenski brat”, a i zapadni narodi. Dopustio je samo Talijanima da budu takmaci Hrvatima u književnoj kulturi. Smatrao je da bi i oni pisci “koji se za Serbe, ali za što drugo derže” morali pisati hrvatskim jezikom, što neki i čine, “a budi im prosto jezik svoj nazivati makar koptičkim. Došlo je vrieme za mnoge, a doći će i za ostale, da uzmognu vidieti, što je čije”.[105]

Iako je Starčevića moguće smatrati prvim hrvatskim antivukovcem, ipak su u takvom njegovu stavu i određeni nedostaci. Starčević je, s obzirom na svoje kompetencije, ipak tražio preveliki zalogaj u tom području. To se najbolje vidjelo u njegovu ustrajanju na uporabi ekavice. Starčević je, u razdoblju Bachova apsolutizma, prvi puta počeo isticati i hrvatstvo, a svoju jezičnu politiku nastojao je podrediti tome, bez obzira što je ona u velikoj mjeri bila promašena. Ipak, Starčević se svojim djelovanjem, pa i u jezičnom pogledu, na radikalan način suprotstavio i nekim pseudoteorijama, poput onih Karadžićevih

[101] I. KRTALIĆ, 1982, 158; usp. Z. VINCE, 1990, 284.
[102] Ž. HOLJEVAC, 1999, 298; I. KRTALIĆ, 1982, 159; usp. M. GROSS, 1973, 29; Z. VINCE, 1990, 284.
[103] Ž. HOLJEVAC, 1999, 298–299; I. KRTALIĆ, 1982, 159; usp. VINCE, 1990, 284–285.
[104] Ž. HOLJEVAC, 298–299; M. GROSS, 1973, 29.
[105] M. GROSS, 1973, 29.

o štokavcima-Srbima, kajkavcima-Slovencima i čakavcima-Hrvatima, iako je u zanosu svojega hrvatstva nerijetko i sam ušao u neke pseudoteorije koje negiraju srpstvo. No, valja imati na umu da je u razdoblju buđenja nacionalne svijesti Hrvata svaki pokušaj isticanja hrvatstva bio značajan, makar bile to i pseudoteorije poput ovih Starčevićevih.

5. Starčevićeva socijalno-ekonomska viđenja

Iako je Starčević većinu svojega političkog djelovanja posvetio ideji stjecanja samostalne i slobodne Hrvatske na temelju povijesnih prava, u određenoj mjeri doticao se i socijalno-ekonomskih pitanja. Ovo poglavlje dotaknut će se Starčevićevih socijalno-ekonomskih viđenja, a u tu svrhu svakako valja izdvojiti rad Tomislava Markusa *Društveni pogledi Ante Starčevića* (2009.), koji će ujedno biti i temelj.

Markus polazi od *narodnosti*, za koju drži da predstavlja osnovni koncept Starčevićevih društvenih pogleda, a pod čime Starčević podrazumijeva slobodno razvijanje duhovne i tjelesne snage naroda bez štete za druge narode. Prema Starčeviću, svaki narod ima svoje osobine koje treba nesmetano razvijati.[106] U tom pogledu, a kako se moglo vidjeti i u jednom od prethodnih poglavlja, Starčević slijedi koncepciju Mazzinija prema kojoj čovječanstvo, koje za vrhovni cilj ima usavršavanje, predstavlja zapravo zajednicu domovina. Dapače, iako je Starčević u mladosti bio ilirac, naglasio je da narodi s različitim osobinama, bez zajedničke prošlosti i na različitom stupnju ekonomskoga razvoja ne mogu uspješno živjeti u istoj državi[107], što je u konačnici bio i jedan od uzroka Starčevićevu animozitetu prema jugoslavenskoj ideji. Prema Starčeviću, svaki narod za slobodan razvoj mora imati mogućnosti samostalne ekonomije, a ekonomska prevlast jačega naroda u Austriji bila je uobičajena praksa. Hrvati, kao zaostaliji i slabiji narod, ne mogu se ekonomski razvijati zbog vanjskoga pritiska i tek na temelju političke samostalnosti može se govoriti o pravome ekonomskom napretku. Pod tuđinskom vlašću ne uspijeva poljoprivreda, stoka propada, a plodna polja ostaju zapuštena. Inače, poljoprivredu je Starčević smatrao temeljem narodnoga gospodarstva, posebno u zemljama u kojima je golema većina stanovništva još živjela na selu, poput Hrvatske. Starčević se ujedno zalagao i za povezivanje poljoprivrede i „obrtnosti“, pod čime nije mislio samo na sitno zanatstvo, već i na modernu krupnu industriju. Vlasništvo nad zemljom držao je osnovicom moralnosti, domoljublja i pravde.[108]

Markus vidi da je Starčevićev diskurs potpuno antropocentrički, odnosno kako za njega, osim međuljudskih odnosa, ne postoji ništa više. U tom kontekstu šume i druga prirodna bogatstva vidi „sirovinama“ i „narodnim vlasništvom“, toliko dobrim koliko služe za ljudsku korist. Također, zemlja

[106] T. MARKUS, 2009, 833.
[107] Isto.
[108] T. MARKUS, 2009, 841.

je tu da hrani ljude i da ju ljudi posjeduju u sklopu poljodjelskoga obrađivanja, a bezvrijednim čovjekom smatra onoga koji zemlju posjeduje, a ne obrađuje je sam ili daje drugima da je obrađuju.[109]

Konkretno o socijalno-ekonomskim pitanjima, Starčević je mnogo rekao o zadrugama, što možda i ne mora čuditi s obzirom da je u zadruzi odrastao te možda s njom bio i najbolje upoznat. Početkom 1870-ih godina, Starčević je, u povodu saborskoga zakona o zadrugama, isticao da su one korisne, ali i da se ne smiju nasilno održavati, tj. protiv volje ukućana. Zadruge je Starčević smatrao najsvetijim društvom, s obzirom da se temelje na rodbinskim odnosima, ali i pravom nesrećom ukoliko među rodbinom više nema sloge. Nalagao je kako je potrebno spriječiti prebrzo ukidanje zadruga i prelaženje iz zadružnoga u individualno vlasništvo, a u slučaju podjela potrebna je suglasnost svih članova zadruge.[110] Nakon zadruga, osnovicu države vidio je u dobro uređenim općinama koje bi, smanjivši činovništva, morale se baviti samo lokalnim poslovima.[111] Veliku vrijednost zadruge vidio je u ekonomskoj i društvenoj jednakosti jer u njoj ne može biti velikih bogataša, kao ni siromaha ili „proletaraca" pred kojima je drhtala tadašnja Europa. Iako je zadruge smatrao izrazito konzervativnima i nepogodnima za narodni napredak, držao je da se to može popraviti pravovremenim reformama i kako ne treba pod svaku cijenu zastupati diobu zadruga, osim ako to ne traže članovi. Zadruge najbolje afirmiraju prevlast srednjega posjeda – nasuprot sitnim parcelama i veleposjedu – i tako sprečavaju prevelike ekonomske nejednakosti. Donesene reforme, naprosto, ne bi smjele narušavati ono što je trajna korist u zadrugama.[112]

Prema Markusu, Starčević je zastupao i koncept građanskoga nacionalizma koji je primarno isticao pripadnost određenoj političkoj cjelini. Držao je da su na cjelokupnome povijesnom teritoriju hrvatske države svi ljudi s državljanstvom politički Hrvati i obvezni na lojalnost istoj državi, bez obzira na etničko podrijetlo, tj. jezik, vjeru ili rasu. Prema Starčeviću, i Ciganin može biti „pravi Hervat" ako radi za slobodu i samostalnost Hrvatske.[113] Tu se opet može uočiti Aristotelov nauk koji je već prethodno bio iznesen u jednom od Starčevićevih citata, kada je Starčević državu definirao kao ukupnost osoba i stvari pod „jednom i istom vrhovnom čovječjom vlašću stojećih".[114] Ipak, Markus je kod Starčevića zamijetio i neke proto-totalitarne elemente, poput tendencije opravdanja plebiscitarnoga nametanja volje većine i ignoriranja prava manjina.[115]

Iako Starčević polazi od tradicionalnoga aristotelovskoga etičkog viđenja države kao zajednice koja omogućava moralan život svojih članova, izgleda (a kako je zamijetio i Markus) da nije bio svjestan kako je država tek nedavna povijesna tvorevina i da su ljudi živjeli u društvu davno prije bilo kakve

[109] Isti, 844; usp. A. STARČEVIĆ, DJ. 1, 43.
[110] T. MARKUS, 2009, 842; usp. A. STARČEVIĆ, DJ. 1, 77–78, 356.
[111] T. MARKUS, 2009, 842; usp. A. STARČEVIĆ, DJ. 1, 188.
[112] T. MARKUS, 2009, 842.
[113] Isti, 833, 836.
[114] A. STARČEVIĆ, 1943, 129
[115] T. MARKUS, 2009, 833.

države. Njegovo obrazovanje je, kako je dijelom prikazano i ranije u radu, bilo vezano uz tradicionalnu – antičku, skolastičku i ranonovovjekovnu – političku filozofiju, u kojoj je nedostajala jasna povijesna perspektiva o recentnosti države i civilizacije.[116] Iako je Starčević vrsno izučavao povijest, nažalost, i on je upao u tipičnu zamku za povjesničara u kojoj onda nije zamijetio što se u sadašnjosti (tj. ondašnjim okolnostima) događa. Parlamentarna i demokratska država Starčevićev je ideal, s time što je pod demokratskom podrazumijevao onu po kriterijima 19. stoljeća, s ograničenim izbornim pravom. Markus upozorava i kako se Starčevićev demokratizam mora razumjeti i u kontekstu 19. stoljeća – to je varijanta tadašnjega liberalizma koji je iz političkoga života isključivao žene i većinu muškaraca iz nižih slojeva. Tu se, primjerice, Starčević razilazi i sa spomenutim Millom, koji je ipak želio uključiti i žene. Starčević je držao kako moderna demokracija obnavlja antičke tekovine, koje su u korist božanskoga izvora monarhijske vlasti tijekom srednjega vijeka bile potisnute, a ta monarhijska vlast bila je u temelju neusuglasiva s načelom narodnoga suvereniteta.[117] Progresivnost društva posebno je vidio u prevladavanju anarhičnosti i nasilja karakterističnih za agrarna i feudalna društva, a dijelom i u tome ako su tehnička i ekonomska ekspanzija praćene moralnim napredovanjem naroda.[118] Starčevićeva kritičnost prema feudalnim društvima svakako je uvjetovana i onim što je već spomenuto ranije – čovjeka koji posjeduje zemlju, a daje ju drugima da ju obrađuju, smatrao je bezvrijednim (feudalac je najčešće davao zemlju na obradu kmetovima). Diplomaciju je, s obzirom da u njoj vrijedi vječno spletkarenje i pravo jačega, vidio protivnikom pravednosti i demokracije, i držao da ju treba odvojiti od politike.[119]

O ženama u Starčevićevim radovima jako je malo spomena, vjerojatno zato što su, kako smatra Markus, isključene iz „javnih poslova“ kojima se Starčević bavio. Usprkos tome, Markus navodi kako je moguće zaključiti da je Starčević zastupao patrijarhalnu moralnost, koja u kući i obitelji vidi „pravo“ mjesto za ženu kao odgojiteljicu „vrlih sinovah domovine“, a u opisivanju „slavoserbskih malverzacija“, o čemu će kasnije u zasebnom poglavlju biti više riječi, Starčević navodi i moralno propadanje u žena koje se odaju nasladama, poput muškaraca, i koje odbijaju rađati djecu. Dok je s jedne strane povećanje broja stanovništva, odnosno rađanje mnogobrojne djece shvaćao kao izraz društvenoga blagostanja, s druge strane, demografsko opadanje shvatio je kao simptom moralne pokvarenosti. Dakako, u nekim svojim interpretacijama odlazio je daleko, pa je tako čak i pobjedu kršćana nad Turcima 1664. godine pripisao turskoj zabludi prema kojoj su uređeni francuski vojnici žene.[120]

Nadovezano na Starčevićev demokratizam, Markus navodi i da je u Starčevićevim političkim razmatranjima prisutna i snažna crta elitizma, odnosno uvjerenje da samo iznimno obrazovani i umni ljudi mogu razumjeti političke događaje. „Prosti puk“ može imati određenu sposobnost razumijevanja,

[116] Isti, 834.
[117] Isto.
[118] Isti, 834, 838.
[119] Isti, 836.
[120] Isti, 837; 839–840.

ali treba slijediti političku i intelektualnu elitu. U tom smislu Starčević slijedi Milla, o čemu je već bilo riječi. Takvo stajalište bilo je tipično za liberalnu inteligenciju 19. st., iako možda zvuči čudno s obzirom da je i sam Starčević, kao što je u jednom od prethodnih poglavlja bilo prikazano, također seljačkoga porijekla.[121]

Za komunizam i socijalizam Starčević nije pokazivao interes, dapače, smatrao ih je izmišljotinama koje svaki tren mogu ukinuti isti ljudi koji su ih konstruirali.[122] Želio je da njegovo učenje i nacionalni program prodru u najšire slojeve hrvatskoga naroda i ostvare njegovo prosvjećenje, no nerijetko je izražavao i prijezir prema „prostačini", koja nije sposobna razumjeti njegove uzvišene poruke. Tu je opet slijedio Mazzinija koji se, s druge strane, smatrao odgojiteljem Talijana. Slijedom toga, politički uspjeh svojih protivnika („Slavoserba") objašnjavao je glupošću i neukošću većine hrvatskoga naroda, koja nije sposobna razlučiti svoje neprijatelje (narodnjake) od prijatelja (pravaša).[123]

Starčevićev stav o obrazovanju donekle je složeniji. Kako navodi Jasna Turkalj, za razliku, primjerice, od Kvaternika koji je isticao moć i ulogu tiska, prema Starčeviću pisanje je najlošije sredstvo rada u nepismenom narodu, jer ni oni koji znaju čitati ne razumiju i nisu sposobni razmišljati o pročitanom. To ne znači da je Starčević a priori odbacivao novine i tisak kao sredstva političke propagande ili poricao njihov utjecaj na javno mnijenje koje imaju kod prosvijetljenih naroda, već im je negirao ikakvu mogućnost uspjeha u Hrvatskoj.[124] Dapače, opisujući francusko društvo uoči revolucije, odnosno građanski sloj koji se prema Starčeviću nije uklapao u "treći stalež" (seljaka) već je bio zaseban, Starčević u *Ustavima Francezke* poseban naglasak stavlja na važnost tiska:

> "U gradjanah biaše ne samo bogatstvo nego i znanje, i volja. To stoji osobito o Parižanih. Jer onaj Young kaže da on u mnogih francezkih gradovih nije mogao dobiti ni jedne novine, kaživalo bo mu da su predrage. - Dakle ostali gradjani, kao sdvojeni, biahu se podali samo uživanju, pa su malo po malo sledili Parižane koji se u dobru i u zlu pokazaše dostojnimi gradjani glavnoga grada."[125]

U *Pismima Magjarolacah* Starčević navodi da bi se "živom rečju" za godinu dana moglo postići više nego li pisanjem „kroz vekove".[126] Osim toga, poput mnogih drugih nacionalista, Starčevićev ideal bio je skladno društvo sa suradnjom svih društvenih slojeva. Ključnu bi ulogu u postizanju toga cilja trebalo imati upravo prosvjećivanje na temelju slobodno organiziranoga školstva, a trenutno na temelju pravaške propagande. Osim toga što je smatrao da obrazovanje naroda treba početi odozdo, držao je i da se bez dobro organiziranoga školstva nema smisla upuštati u stvaranje visokih ustanova, kao što je akademija. Zbog toga je i osudio osnivanje Sveučilišta od strane narodnjaka, o čemu će kasnije biti više

[121] Isti, 837–838.
[122] T. MARKUS, 2009, 838; A. STARČEVIĆ, DJ. 1, 409; usp. I. ČULO, 2017, 77–78.
[123] usp. T. MARKUS, 2009, 838.
[124] J. TURKALJ, 2017, 177.
[125] A. STARČEVIĆ, DJ. 5, 6.
[126] J. TURKALJ, 2017, 177; A. STARČEVIĆ, DJ. 6, XV.

riječi.[127] Držao je i da bi za narod bilo puno bolje slati mladiće u druge zemlje na izučavanje zanata ili prevođenje stranih knjiga. No škole, bez dobrih učitelja, same po sebi ne mogu ništa, kao ni bez državne samostalnosti jer uvijek ostaju podložne tuđinskoj manipulaciji. Prema Starčeviću, društveni sklad u Hrvatskoj značio bi i prevladavanje jaza između sitnoga građanstva i seljaštva na jednoj strani te viših slojeva, posebno plemstva, i bogatoga građanstva na drugoj strani. U pravednoj i skladnoj državi ne bi smjelo biti prosjaka ni robova, a razlike među ljudima, ako i mogu postojati, ne mogu se temeljiti na podrijetlu, već na moralnosti, znanju i sposobnostima.[128]

U religioznim shvaćanjima Starčević je držao kako vjera treba biti privatna stvar, a Crkva strogo odvojena od države, tj. promovirao je načelo laicizacije. U tom pogledu, a što se također moglo vidjeti, slijedi ideje Lammenaisa. Valja imati na umu kako zagovaranje laicizacije nije značilo ateističku orijentaciju i kako je ateiste smatrao onima koji ne smiju biti prihvaćeni za svjedoke jer bez vjere u Boga i dušu društvo ne može postojati. Starčević je držao kako svećenstvo treba moralno okrepljivati narod na ovom svijetu i pripremati ga za vječni život. U pravaškoj propagandi vjera je stvar „duševnosti“, a svako isticanje vjerskih razlika šteti narodnim interesima. Starčević je, iako nije napadao pojedine pape, bio protivnikom papinske svjetovne vlasti koju je smatrao glavnim uzrokom moralnoga pada papinstva i izrođavanja katoličanstva.[129] To se možda najbolje vidi u sljedećem njegovu citatu, koji se ujedno nadovezuje i na Starčevićev stav o diobi Crkve od države:

> "Dve vlasti, svetovna i duhovna, imale bi složno raditi o dobru obćenitu, i ako se obe u jednoj osebi sastanu, ili se jedna meša u posle drugarice svoje, to je zlo, to je nered, to stanje može se samo za vreme terpiti, i ponešto opravdanim smatrati, na koliko bi bez onoga uplitjanja stanje još gorje bilo."[130]

Međutim, Starčevićeva oštra kritika katoličkoga svećenstva u hrvatskim zemljama, napose u Banskoj Hrvatskoj, bila je, prije svega, posljedica činjenice da je ono pristajalo uz njegove političke protivnike, Narodnu stranku ili u druge opozicijske grupe, posebno Neodvisnu narodnu stranku.[131]

U ovom poglavlju obrađena su neka od socijalno-ekonomskih pitanja koja, iako neizravno, Starčević ipak iznosi u svojim djelima i govorima. Iako je u određenim socijalno-ekonomskim pitanjima Starčević slijedio onodobne europske struje, a u nekima ne, osnovna pouka Starčevićeve političke ideologije u socijalno-ekonomskim pitanjima je jasna – prvo samostalna i slobodna Hrvatska, a zatim se mogu provesti sva socijalno-ekonomska pitanja koja zagovara te koja će u konačnici dovesti do blagostanja i zadovoljstva naroda. Tu je imao i neka konkretna rješenja, poput usmjerenosti na poljoprivredu s obzirom da je najveći dio stanovnika bio seljačkog porijekla, sprječavanja diobe zadruga kako bi smanjio imovinske razlike među ljudima te smanjenja broja činovnika (administracije). Naredna

[127] T. MARKUS, 2009, 840.
[128] Isto.
[129] Isti, 842–843.
[130] A. STARČEVIĆ, DJ. 4, 9.
[131] T. MARKUS, 2009, 843.

poglavlja pokazat će kako je Starčević dosljednost svojih socijalno-ekonomskih pitanja prenio i na svoje viđenje drugih naroda i stranaka.

6. Republikanac ili monarhist?

U jednom od prethodnih poglavlja prikazano je kako je obrazovanje uvelike utjecalo na stavove Ante Starčevića. Zbog nekih njegovih stavova, politički protivnici često bi Starčevića etiketirali republikancem, što je u monarhističkoj i apsolutističkoj državi trebalo poslužiti diskreditaciji i eliminaciji političkoga protivnika.[132] Utjecaj Francuske revolucije svakako je vidljiv u političkim stavovima Ante Starčevića, a naredno poglavlje detaljnije će prikazati i na koji način. U mnogim navratima bit će objavljeni i citati iz djela koje je Starčević objavio prigodom 100-godišnjice Francuske revolucije – *Ustavi Francezke* – a u kojem Starčević, već na samom početku, iznosi svoje uvjerenje o izvanrednom napretku kojega je čovječanstvo postiglo rušenjem feudalnoga poretka:

"Ove godine Francezka svetkuje stogodišnju uspomenu svojega velikoga prevrata, i njemu u slavu derži obćenitu izložbu. Taj će veliki dogadjaj biti dostojno proslavljen, narod bo zna što ima njemu zahvaliti: sve što Francezka danas ima dobra, dolazi od onoga prevrata, i sve zlo koje ju tišti, nastalo je od tuda što se više ili manje nemari za velika načela koja se u onom dogadjaju očitovaše."[133]

Ipak, bez obzira što je Francuska revolucija ostavila neospornoga utjecaja na Starčevićevu političku ideologiju, Starčević nije u potpunosti bio njen sljedbenik, a što se već i iz priloženoga citata moglo iščitati. Naime, kakvoga li smisla ima revolucija ako se kasnije narod neće pridržavati načela za koja se kroz nju borio? Marinko Šišak, u već spomenutom članku *Starčević i republikanstvo* (2017.), a koji će biti temeljna podloga ovoga poglavlja, Starčevića ne vidi kao pristalicu Francuske revolucije. Neki njegovi argumenti u nastavku će biti izneseni.

Jedan Starčevićev citat kojega izdvaja Marinko Šišak i iz kojega se vidi da Starčević nije potpuni pristalica Revolucije je sljedeći:

"Od stotine buna jedva da jedna ispadne dobro po narod, stoga, ja bih rekao, da su one po narod ubitačnije, negoli po prijestolja. Po mom mnijenju veoma je pogibeljno ono načelo koje uči da narod kroz bunu ne gubi svoja prava. Jer ako taj narod stoji, ako je svakomu prosto, hoću da rečem bez straha od zlih posljedica, slobodno buniti se, ja sudim da bi ljepše bilo među divljacima, ljepše i u paklu negoli u krštenoj, u prosvitljenoj Europi. Buduć dakle taj nauk o buni pogibeljnom nepodobom, premda to načelo amo u adresu našu ne spada, ja sam mnienja da narod kroz bunu gubi svoj ustav, svoja prava."[134]

[132] M. ŠIŠAK, 2017, 39.
[133] A. STARČEVIĆ, DJ. 5, 3.
[134] M. ŠIŠAK, 2017, 41–42.

Kako bi se u potpunosti razumio Starčevićev stav, valja u obzir uzeti i sljedeći citat, iz kojega se vidi da zagovara pravo naroda i na uporabu sile: „Razumeva se samo od sebe da narod, koji je oružjem ili makar kako, samo ne svojom voljom, izgubio svoju samostalnost, mora tu samostalnost oteti bajunetami i lumbardami, ako mu je otimač s dobra ne povrati."[135] Dakle, iako Starčević načelno ne podržava narodne bune s obzirom da rijetko po narod završe uspješno, u slučaju uzurpacije narodnoga suvereniteta od strane vladajućih, opravdano je pribjeći i sili. Bez obzira što bune nerijetko znaju završiti i krvavo, masovnim ljudskim gubitcima, Starčeviću je, čini se, ipak narodna sloboda i ustav najveća vrijednost.

Da Starčevićeva ljubav prema narodnom ustavu i slobodi nije samo tipično nepromišljeno populističko načelo zorno pokazuje i primjer u nastavku. Marinko Šišak detaljno je prikazao i kako je Starčević u svojoj kritičkoj analizi postrevolucionarne, republikanske Francuske, pronašao mnogo mana i slabosti koje su se, prije svega, posebno očitovale u ključnim državnim funkcijama, javnim službama, diplomaciji i vojsci. Naime, u ustrojavanju efikasne, stručne i odgovorne vlasti francuska republika bila je prisiljena uzimati kadrove koji su se osposobili u monarhijskom sustavu. Kako navodi Šišak, prema Starčeviću, republikanci u "sebičnoj zanešenosti misle, da je u republici svega", a s obzirom da su "republikanski generali blune (imbecilles)" i da ne mogu shvatiti da vojništvo vodi monarhist, u konačnici se moraju tražiti sposobni kadrovi tamo gdje ih ima, makar bili oni i "natražnjaci".[136] Već primjer kritike vojništva odaje određeni dio Starčevićeva stila – Starčević se nije ustezao upotrijebiti i poneku težu riječ (*imbecilles*).[137] Također, pretjerana zanešenost (sebičnost) republikanaca, a koju spominje Starčević, jedna je od onih stavki koja baca mrlju na ona načela za koja se kroz Revoluciju francuski narod borio, a o čemu je bilo riječi gore, kad je izdvojen Starčevićev citat sa samoga početka *Ustava Francezke*. Osim u vojništvu, revolucionari su bili prisiljeni tražiti kadrove i u drugim djelatnostima, a posebno je važno bilo "javno podučavanje" u kojem su počinili veliku štetu.[138] Iz toga akta, prema Starčeviću, nastala je onda ponižena, "poživinčena" i "blezgava" republika koja je, u konačnici paradoksalno, bila prisiljena povratiti obrazovni sustav iz režima kojega je srušila, a isto se dogodilo i u diplomaciji.[139] Prema Starčeviću, republika je dokazala da je neplodna i da rađa samo "proždrlce i pijanice", odnosno ljude "kojih se nečisto salo hvata".[140] U obrani, obrazovanju i diplomaciji, dakle tri vrlo bitna područja funkcioniranja države, revolucija nije uspjela nadomjestiti kadrove i provesti konzistentnu i suvislu politiku. Iz takvoga razvoja događaja Starčević onda izvodi

[135] ŠIŠAK, 2017, 41.
[136] Isti, 42.
[137] O Starčevićevu stilu izražavanja v. više D. SLAVIĆ, 2017, 143–168. Vezano još uz stil izražavanja, i europske nacionalno-integracijske, demokratske i liberalne ideologije imaju sličnosti koje djelomično potječu iz utjecaja najpoznatijih ideologa i mislilaca od antike do 19. stoljeća. Mirjana Gross jednom je prigodom upozorila i kako nerijetko koji političar preuzima elemente tih učenja kao ukras ili kao važan gradivni materijal vlastite misaone zgrade pa zbog toga njihova primjena biva vrlo različita (M. GROSS, 2000a, 4). Starčević je svakako jedan od tih političara.
[138] "poubijali takmace, okralo je njihove učionice, porušilo je njihova vrata, protjeralo je učitelje, raspršalo je njihove đake" (M. ŠIŠAK, 2017, 42).
[139] M. ŠIŠAK, 2017, 42.
[140] Isto.

zaključak kako je za dobro funkcioniranje države (ovdje se radi o Francuskoj, ali istu pouku izvlači i za Hrvatsku odnosno svaku državu koja bi željela biti dobro uređena i tako funkcionirati) nužno stručno znanje i pridržavanje i provođenje zakona.[141]

Raspravljajući o strankama u jednom pismu iz 1884. godine, Starčević se pokazuje kao neprincipijelni pragmatik – u nekim okolnostima narodu može biti korisnija "neomeđašena monarhija nego ustavna", a negdje republika nego monarhija.[142] Izdvajajući jedan citat, Marinko Šišak ocijenio je kako takav stav ovisi o državničkoj mudrosti naroda ili njegovih predstavnika:

> "Glavna državnička mudrost stoji u poznanju tih okolnosti, a otačbeničtvo stoji u tom, da se probere vladavina, koja okolnostima najbolje odgovara. U svakom težkom stanju Rimljani su uveli diktaturu, ter su u neugodnih okolnostih više bili pod absolutizmom nego pod redovitimi zakoni. Nisu se kajali, prem su slobodnu nada sve ljubili."[143]

Važne su, dakle, političke okolnosti koje pogoduju ili ugrožavaju slobode države, a Starčević ujedno smatra i da je prema tadašnjim prilikama u Europi, u kojima je narod (naravno, ne u pravom smislu te riječi, s obzirom da državom tada još uvijek upravlja tek uži sloj ljudi) sudac i ravnatelj svojega stanja, monarhija "sigurnija i prijatnija nego republika".[144] Ipak, s obzirom da ograničava volju vladara i volju naroda, Šišak smatra da je Starčeviću ustavna monarhija u idealnom obliku bolja, što je zapravo liberalno stanovište. Zakoni, koji moraju proizići iz ovoga odnosa dvaju suverena, temeljni su regulativ ponašanja: "Dakle samovolji, bilo kralja bilo naroda, ne dajmo ništa; nego za mjerilo svih gradjanskih čina i odnošenja postavimo zakon, koga narod s kraljem smotri i izda."[145]

Vrlo često antagonizirajući monarhizam i republikanstvo, odnosno dva postojeća oblika vlasti, Starčević ih je i relativizirao. Marinko Šišak to je zamijetio i potkrijepio sljedećim dvama citatima:

> "Što je republika, što li monarkija? Jedna i druga samo je rieč, samo forma. A što je stvar? To, da svi državljani budu koliko je najviše moguće, slobodni i srećni. Sužnjem i nesrećnikom može čovjek biti u republici kako i u monarkiji, slobodan i srećan može biti u ovoj kako i u onoj."[146]

Na drugom mjestu, raspravljajući o pravu Bourbona i Bonapartea, Starčević kaže: "Nije li republika, kao i monarkija, samo forma vladanja, a nije li glavna stvar svake republike – sloboda i blagostanje

[141] Isti, 42–43.
[142] Isti, 46.
[143] Isti, 46–47; A. STARČEVIĆ, 1943, 452–453.
[144] M. ŠIŠAK, 2017, 47.
[145] Isto; A. STARČEVIĆ, 1943, 420.
[146] M. ŠIŠAK, 2017, 46; A. STARČEVIĆ, 1943, 448.

naroda?"[147] Prema Starčeviću, osnovna svrha svake države jest sreća naroda, a tome može poslužiti svaki od ovih oblika.[148]

Starčević, dakle, nije bio potpunim pobornikom Francuske revolucije, što se možda najzornije vidi u njegovoj kritičkoj analizi obrane, obrazovanja i diplomacije. Osim toga, ovisno o okolnostima, za njega nekad može biti bolja republika, nekad monarhija. Šišak smatra da je Starčeviću možda najidealniji oblik ustavna monarhija. Takav Starčevićev stav i ne bi trebao začuditi – ustavna monarhija je, doduše zbog mogućnosti provedbe trodiobe vlasti (a za koju se i Starčević zalagao) i prema Montesquieuu, odnosno prosvjetitelju koji je na Starčevića ostavio ogroman utjecaj, također idealna. Na primjeru Starčevićeva stava prema Francuskoj revoluciji moguće je uočiti još neke oblike njegova izražavanja; u kritici nečega nije ustezao stvari nazvati „pravim imenom" ako treba, odnosno upotrijebiti i težu riječ, a nije bio ni klasični politički populist – prije iznošenja određenoga stava koji se možda doima populističkim, temeljito je razmotrio problem i kritički analizirao činjenice.

7. Viđenje nekih drugih država[149]

U svojim govorima i djelima Starčević vrlo često iznosi i svoje viđenje drugih država. Tijekom 19. st. formirane su brojne države, neke veće, neke manje, s različitim stupnjem razvoja i različitim uređenjima. Cilj ovoga poglavlja stoga je razmotriti kako je u sklopu vlastite političke ideologije gledao na druge države. Kriteriji prosudbe nekih drugih država najčešće su bili njihov državni ustroj te njihova socijalno-ekonomska pitanja.

Kroz prethodna poglavlja jasno se već moglo uvidjeti da je Starčeviću neprijatelj broj jedan Austrija, utjelovljenje despocije. Austrija, prema Starčeviću, svoj opstanak zahvaljuje jedino Hrvatima koji ni ne trebaju ustati protiv nje; dovoljno je da ju više ne podržavaju i ona će propasti. S obzirom da su Hrvati, prema Starčeviću, bili najznamenitiji narod u prošlosti, oni bi i sada, kada bi u njih postojala snažna nacionalna volja, mogli odlučivati o svojoj sudbini i o Monarhiji. Zadatak pravaštva je, stoga, oživjeti nacionalnu volju Hrvata, oslabljenu izdajom vlastitih sinova i tuđinskim nasiljem, i da joj u skladu s duhom i misijom hrvatskoga naroda pokaže pravac.[150]

Kao mrsku državu vidio je i Prusku, koju je također doživljavao kao despociju. Gross smatra kako je Starčevića uvelike pogodio ishod francusko-pruskoga rata, s obzirom da je vjerojatno u njemu

[147] A. STARČEVIĆ, 1943, 241.
[148] M. ŠIŠAK, 2017, 46.
[149] U ovom radu postoji jasna distanca između pojma *naroda* i *nacije*. Dok narod predstavlja etničku skupinu, nacija predstavlja politički narod. S obzirom da su se određeni narodi tijekom 19. st. tek postupno gradili kao nacije, a neki su već imali dugu tradiciju djelovanja kao „politički narod", možda će najspretnije biti ukoliko se u ovom poglavlju umjesto termina *narod* i *nacija* koristi *država* u brojnim oslovljavanjima koja će uslijediti.
[150] M. GROSS, 1972, 34.

živjelo uvjerenje kako će Francuska skršiti mrske despocije Prusku i Austriju te pomoći potlačenim narodima u oslobođenju, pa će se tako i Hrvatima pružiti prilika da na ruševinama Austrije ostvare svoju državu. Rat je završio katastrofalnim porazom francuske vojske kod Sedana 2. rujna 1870. godine, a Napoleon III., kojega je Starčević proglasio provoditeljem ideja Francuske revolucije, zarobljen.[151]

Država koju je Starčević donekle simpatizirao, prvenstveno zbog revolucije koju je provela i prosvjetitelja koji su i na Starčevića utjecali, svakako je bila Francuska, iako se, kao što se moglo vidjeti, ona nije u potpunosti držala načela za koja se kroz revoluciju borila. Nasuprot tome, Markus drži da je francusku državu i narod Starčević vrednovao iznad svih drugih, smatrajući da su od njih potekle sve moderne slobode. To potkrjepljuje i činjenicom da su se za razliku od Engleske revolucije XVII. stoljeća, u kojoj je kralj privremeno stradao od privilegiranih staleža, u Francuskoj revoluciji pobunili široki narodni slojevi i, bar privremeno, osnovali republiku. Markus nadodaje i kako je to bila pobuna protiv monarhijskoga načela, koje je narode tretiralo kao privatno vlasništvo vladara te kako su zaključci Bečkoga kongresa iz 1815. godine bili vladarska urota protiv moderne demokracije.[152] Markus svakako ne zanemaruje ni Starčevićev stav prema Velikoj Britaniji, čiju je ustavnu monarhiju posebno cijenio, a uz to često i isticao britanski parlament kao primjer pravoga ustavnog ustroja i sredine između vladarskoga apsolutizma i demokratske anarhije. Iako je Markus svjestan da su za Starčevića republika i monarhija samo prazne forme (to je već bilo pokazano kroz ovaj rad, iako Markus drži kako Starčević ipak određenu prednost daje republici jer tamo može svaki pojedinac obnašati funkciju) jer je bitno da su narodi i državljani sretni, ipak nije posve jasno temeljem čega je zaključio Starčevićevu veću simpatiju prema Francuskoj a ne Britaniji, tim više što je Britanija primjer ustavne monarhije, prema Starčeviću najidealnije forme vladanja (što je također pokazano u ovom radu).[153] Ipak, postoje još neki dijelovi Starčevićeve ostavštine koji pokazuju kako se Starčević nije tek slijepo divio Francuskoj, a isto tako, iz kojih je moguće iščitati i kako je Englesku bar u jednom trenutku preferirao i više od Francuske:

> "Za onoga prevrata putovao je Francezkom glasoviti Englez Young, i nemogaše se načuditi zloćam i herdji francezkoga plemstva. On napominje da englezki plemići sa seljani druguju kao sa svojom mladjom bratjom, da ih podučavaju, da ih pomažu, da ih vode: da ih imaju za se i za svoju stvar proti bilo komu i za bilo koga; a da francezki plemići preziru seljane, i da ovi merze plemiće. – Young kaže da samo kroz taj odnošaj mogoše propasti i plemići, i kralj, i monarkia."[154]

Starčevićevu veću naklonost prema Engleskoj sasvim sigurno treba tražiti i u činjenici što je veliki mislilac koji je utjecao na Starčevića, Montesquieu, u engleskom ustavu vidio slobodu, što je bilo već spomenuto. Je li Starčević više preferirao Englesku ili Francusku, nije čak toliko ni bitno, puno je bitnije da je i Francuze i Engleze, a što i Markus tvrdi, smatrao najprosvjećenijim narodima jer su postigli

[151] M. GROSS, 2000b, 283.
[152] T. MARKUS, 2009, 835.
[153] Isto.
[154] A. STARČEVIĆ, DJ. 5, 6.

najveće uspjehe u pokoravanju prirode i osiguranju od tuđinske prevlasti.[155] Osim Austrije, Francuske i Engleske, u svojim govorima i djelima Starčević se dotaknuo i brojnih drugih država, što će biti prikazano u nastavku.

Mirjana Gross iznijela je tvrdnju kako je Starčević snažno naglašavao solidarnost među mladim narodima, odnosno što je škodljivo za jednu osobu, državu, narod, ne može biti korisno ni za druge. U jednom navratu tu je tvrdnju potkrijepila sljedećim Starčevićevim citatom:

> "Mi mnijemo da nijedan narod sam ne uživa svoju sreću, i da ih nijedan sam netrpi svoju nevolju, nego da u obih udioničtvuju i ostali narodi zato kako se radujemo nad srećom svakoga naroda, tako i tugujemo nad nevoljom svakoga ih; od nijednoga ih ne pitamo više negoli smo mi pripravni njemu dati, a pripravni smo dati koliko i za nas zadržati. Kako nam se Hrvatom svršuje izza posljednjega Hrvata, tako nam međunarodno bratinstvo prestaje izza posljednjega naroda."[156]

U spomenutom citatu Starčević ne spominje izravno „mlade" narode, no svakako je razvidan njegov stav o solidarnosti među narodima, što je ujedno i na tragu Mazzinijeva stava o čovječanstvu kao zajednici domovina, koje za cilj ima svoje usavršavanje. Jednom prilikom, Starčević je čak pomišljao i na mogućnost federacije balkanskih i podunavskih naroda kao snage koja bi se mogla oduprijeti interesima velikih sila[157], no pritom je i pretjerao te je Južne Slavene, osim Bugara, obuhvatio hrvatskim imenom. Starčević se često pozivao na povijesne primjere malih naroda koji su postigli slobodu i blagostanje, tješeći se da se hrvatski narod našao u svojim najtežim trenucima. Priča o siromaštvu i gospodarskoj zaostalosti Hrvata, prema Starčeviću, plod je tuđinske spletke kako bi taj rastrgani narod izgubio pouzdanje u sebe i postao tuđinskim plijenom.[158]

Jugoslavensku ideologiju Strossmayera i Račkoga, koja je uz pravašku bila druga alternativa koja se morala pojaviti na hrvatskom tlu kao rezultat povijesnoga razvoja hrvatskoga društva te problema u Monarhiji i Europi, pravaši su mogli doživjeti jedino kao sustavnu djelatnost za uništenje hrvatskoga naroda-osobe u interesu Austrije ili Rusije.[159] Možda najslikovitiji primjer toga vidljiv je u Starčevićevu *Iztočnom pitanju*:

> "Iz ovih svih pučanstvah načiniti jednu kerstjansku deržavu? Ali ona su medju se razrožna i klala bi se, i svako bi vani imalo prijateljah i pomoćnikah. Dati im autonomie? Serbie primer to nepreporučuje. Veštaci kažu, i moći im je verovati: kad iz neposredne turske pokrajine dojdeš u Serbiu,

[155] T. MARKUS, 2009, 845.
[156] M. GROSS, 1973, 59.
[157] M. GROSS, 1972, 33.
[158] Ista, 34.
[159] Ista, 42; v. i 32.

> čini ti se da si iz Englezke došao n. p. u Rusiu; ni onde bo se neopaža napredak, neg je potištenost, hinenje, divljač većja neg u pravoj Turskoj. I tu bi se izvanjski uplitjali."[160]

Iz toga govora, već su vidljive i Starčevićeve simpatije prema Osmanskom Carstvu, kojega se inače, u svojim govorima, nerijetko dotiče. I doista, pomalo neobično zvuči uzimajući ondašnji hrvatski stav, no Starčević je Osmansko Carstvo simpatizirao. Starčević je ujedno napustio tradicionalno protuislamsko stajalište među hrvatskom inteligencijom, smatrajući da je muslimansko plemstvo u Bosni sačuvalo najčistiji duh u hrvatskom narodu.[161] Osim toga, odbacivao je i svaku mogućnost da se Bosna i Hercegovina priključe Hrvatskoj dok je ona pod vlašću Austrije.[162] Osmansko Carstvo je često idealizirao kao zemlju vjerske ravnopravnosti i slobode, i to ne samo kao dodatni razlog demonizacije Austrije, već i kako bi ondašnje hrvatsko negativno stajalište prema islamu prikazao pogrešnim. Držao je kako bi se unutarnji problemi Osmanskog Carstva lako riješili kad ne bi bilo intrige europskih sila i njihovih domaćih pomagača („Slavoserba"). Starčevićeve simpatije naspram Osmanskog Carstva valja staviti i u kontekst njegovih socijalno-ekonomskih pogleda – s obzirom da je primjećivao kako se „napredak" često tumači u smislu uvećanja materijalne moći, često je tome suprotstavljao istočne zemlje, a upravo mu je Osmansko Carstvo, kako iz ovoga proizlazi, bilo jedan od reprezentativnih primjera toga. Naravno, tu je moguće postaviti i pitanje koliko je Starčević o Osmanskom Carstvu doista i znao. Naklonost prema Osmanskom Carstvu treba gledati i u činjenici što su upravo pravaši aktualizirali mit o Zrinskima i Frankopanima[163], koje su, za razliku od primjerice Jelačića simpatizirali, a koji su pokušali surađivati s Osmanlijama kako bi srušili centralizam bečkoga dvora.

U prethodnom citatu vidljivo je kako Starčević s ne baš previše simpatija govori i o Rusiji, međutim, u određenim trenucima Starčević je ipak iz taktičkih razloga podržavao Rusiju. Okret prema Rusiji u pravaša događa se tijekom osamdesetih godina 19. st., kada oni od Rusije očekuju da će u budućem ratu razbiti Austro-Ugarsku. To se posebno razabire iz lista *Sloboda*, u kojem Starčević, u travnju i svibnju 1879. godine, naposljetku udara temelj rusofilskom usmjerenju.[164] Starčević je kasnije i kazao: „… mi smo Rusiu merzili svom snagom našega serdca, od onda mi ju ljubimo onom snagom i nadamo se u nju".[165] Uz to, izjavio je i sljedeće: „Ali kad sama Rusia svojom kervju i svojim troškom

[160] A. STARČEVIĆ, DJ. 7, 5.
[161] T. MARKUS, 2009, 829.
[162] Isti, 831. O bosansko-hercegovačkom ustanku v. više u J. ŠIDAK, M. GROSS, I. KARAMAN, D. ŠEPIĆ, 1968, 89–95.
[163] T. MARKUS, 2009, 831. Vidi i M. MARKOVIĆ, 2003, 41.
[164] M. GROSS, 2000b, 370. Dio natpisa iz *Slobode* pretiskan je u *Ruskim odnošajima*, a sljedeći citat zorno prikazuje Starčevićevo opravdanje ruskih činova: „Ruska vlada ugovarajuć s Turskom, ruski narod i njega pojedini staleži svakom prilikom zauzimahu se za kerstjane Iztoka. U istinu, sama je Rusia obranila Cernugoru i Rumunjsku, stvorila Gerčku, stvorila i obranila Serbiu i evo Bulgarsku. Zašto to, ili što takova, nije učinila koja druga deržava? Ali, kaže se, Rusia radi na svoju korist, a ne za one narode. Neka bude; nu tko je dužan raditi na svoju štetu, ili bez svoje koristi, i zašto nije tko drugi ono učinio, makar za svoju korist? A dok su oni narodi zadovoljni ruskom pomoćju, tko da im se za sudca ili za štitnika nameće? I tko može Rusii zameriti, što narodom pomoć daje i od njih uzvratno prima?" (A. STARČEVIĆ, DJ. 8, 4).
[165] M. GROSS, 2000b, 370.

oslobodi narodah i time oslobodjenjem, kako je pravo, i ona se koristi: pametni Hervati, mladi i stari, dadoše se štovati i ljubiti Rusiu kako-no su štovali i ljubili Francezku Napoleona III, i kako će štovat i ljubiti bez razlike svaku deržavu koja pomogne potlačenim narodom slobodi, čovečanstvu".[166] Iako je Starčević, dakle, čvrsto držao do svojega nauka, u određenim trenucima, vjerojatno po principu „od dva zla bolje je izabrati manje", taktički je podržao i nešto što se kosilo s njegovim naukom. Osim toga, Starčević nije bio pobornik ni teritorijalne ekspanzije, smatrajući da su male i uređene države puno sigurnije i sretnije, nego velike države, poput Austrije ili upravo Rusije. U tom smislu, u jednom govoru izdvojio je i primjer San Marina:

> "San Marino je ne samo slobodan, nego je za mnogo i mnogo bogatiji od Austrije, on bo uz neznatnu štibru svake godine ima znamenit suvišak, a ovoj na prostoru i broju pučanstva velikoj državi nikada ne dotiče, prem velike daće od naroda pobire. Ako gledam na snagu, ja ne znam, što bi rekao o razmjernoj snagi ovih dvih država, nu znam, da je Austrija za uzdržati domaći mir trebovala pomoć od velevlasti, a San Marino još nikada nije tudju pomoć trebovao za urediti ali uzdržati svoje domaće stanje."[167]

Iako Starčević nije zastupao rasizam, u njegovim govorima moguće je zamijetiti i neke dijelove koji bi se iz današnjeg kuta lako mogli ocijeniti antisemitskima, pa tako u *Ustavima Francezke* navodi da su Židovi primjer „pokvarene pasmine" jer gledaju samo na svoju korist, ali isto tako, držao ih je manje štetnima od pravih „Slavoserba".[168] Starčević je držao da „po naravi" postoje ljudi „sužanjske pasmine", tj. „Slavoserbi" i jedan pravi „slavoserbski" narod, tj. Nijemci.[169]

Kako bi Hrvati zablistali kao „izabrani" narod, Starčević je sustavno potcjenjivao povijesnu ulogu i značaj drugih naroda, izuzevši francuskoga i, dakako, engleskoga. Najgore su, naravno, prošli oni koji su sprečavali ostvarenje državnosti hrvatskoga naroda. Osim Austrije, veliku ulogu tu je igrala i Mađarska, koja je također isticala svoju nacionalnu ideologiju, a nerijetko je Hrvatsku prikazivala i integralnim dijelom Ugarske. Starčević je, stoga, u Mađarima vidio samo beznačajni „pučić", čije se narodno ime pojavilo tek u 18. stoljeću, te isticao kako su zapravo Hrvati uvijek bili oni koji su ih primoravali da ostanu pod Habsburgovcima te da su hrvatska prava bila neusporedivo veća od ugarskih.[170] Starčevićev stav o Ugarskoj možda se najslikovitije sažima u sljedećem citatu, u kojem i njoj i Hrvatskoj predbacuje naivnost:

> "Što ima danas Hrvatska? Ono što i Ungarija. A što ima Ungarija? Ako izuzmete nekoliko stotina miliona forinta što ih ima manje, i nekoliko stotina tisuća prosjaka što ih ima više, Ungarija danas ima ono isto što je imala i prije 6 godina; ona ima manje negoli Foralberg, a to jer je Austrija Ungariju i

[166] Isto.
[167] A. STARČEVIĆ, 1943, 78.
[168] T. MARKUS, 2009, 840.
[169] Isto.
[170] usp. M. GROSS, 1972, 33.

> Hrvatsku tako zamutila, da onaj, koga obsjena ne vara, mora izpovjediti, da se hoće čudo veće od svih dosadašnjih čudesa za osloboditi ove zemlje od propasti ali barem od nesreće, kakovu u svome mučeničkom životu dosad još nisu imale."[171]

Kroz ovo poglavlje moglo se vidjeti i Starčevićevo viđenje nekih drugih država. Za Starčevićeve suvremenike Osmansko Carstvo najčešće je bilo primjer najzaostalije zemlje odnosno prednosti Zapada su se prikazivale preko negativne slike o Osmanskom Carstvu, a kod Starčevića je bilo obrnuto. Starčević je, pišući i govoreći o Osmanskom Carstvu, također pisao i govorio i o Zapadu, ali na drugačiji način od svojih suvremenika. Pritom ne treba uzeti u obzir da je stanje doista bilo takvim kakvim ga je Starčević prikazao – što opet, nipošto ne znači da je i sve pogrešno prikazao. On je pisao i govorio o Osmanskom Carstvu kako bi potkrijepio i neke svoje stavove, a sukladno tome, moguće je povući i paralelu materijalne „zaostalosti" Osmanskoga Carstva sa Starčevićevim viđenjem materijalnoga, što je već bilo izneseno u jednom od prethodnih poglavlja. Veličina i moć Starčeviću ne igra ulogu u kreiranju sreće naroda, jer da je tako, vjerojatno ne bi ovako izdvojio primjer San Marina kao idealne države. Najgore viđenje kod Starčevića imale su one države koje su sprječavale osnovni cilj Starčevićeve političke ideologije, odnosno stvaranje samostalne i slobodne Hrvatske. Tu, prije svega, misli na Austriju. Mrske su mu i sve jugoslavenske koncepcije, jer u takvoj državi opet će do izražaja doći ono o čemu je bilo riječi u poglavlju o socijalno-ekonomskim pitanjima – da države s različitim razvojnim stupnjem u istoj političkoj tvorevini ne mogu funkcionirati, a Hrvatska bi definitivno imala drugačiji razvoj u odnosu na ostale balkanske zemlje. Tu je Starčević možda iznio i ispravnu procjenu – jedan od osnovnih problema Habsburške Monarhije nakon 1850. bio je i taj što su se iz Beča unisono primjenjivale iste reforme za različite dijelove zemlje te su te mjere imale vrlo nejednak učinak u različitim dijelovima zemlje – ponegdje su bile neuspješne i promašene.

8. Viđenje ostalih stranaka

U ovom radu, dosad je u nekoliko navrata bila spomenuta krojenica „Slavoserbi". Jasno je da pod pojmom „Slavoserbi" Starčević ne misli na narod već političku kategoriju. Tu, prije svega, spadaju protivnici hrvatskih narodnih interesa, zastupnici jugoslavenske ideje i sluge Beča, među kojima svakako prvaci Narodne stranke. S druge strane, pojam „Hrvat" u Starčevića često nije bio vezan uz svjesnu pripadnost naciji ili etničko porijeklo – tim pojmom Starčević je, zapravo, obilježavao samo onoga čovjeka koji je spoznao i doživio povijesnu sudbinu hrvatske nacionalne individualnosti u pravaškom smislu. U smislu „obrazovanih" Hrvata odnosno inteligencije i građanstva, pojam „Hrvat" bio je uglavnom sinonim pojma *pravaš*. To, naravno, nije vrijedilo za hrvatski „seljački puk" kojega je tek trebalo osvijestiti. Iz takvoga etiketiranja razvidno je, a što je zaključila i Mirjana Gross, kako je

[171] A. STARČEVIĆ, 1943, 73.

Starčević svojim političkim protivnicima, prije svega prvacima Narodne stranke, poricao ne samo hrvatstvo nego i ljudsko dostojanstvo.[172] No osim Narodne stranke, koju je najviše imao na meti, napadao je i mađarone, o čemu će biti riječi također. Najveća podloga u ovom poglavlju bit će rad Jasne Turkalj *„Skidanje krinki" – Ante Starčević o politici i ideologiji Narodne stranke u pravaškim političkim glasilima (1868.-1871.)* (2017.).

Osim „Slavoserba", Starčević je upotrebljavao i pojam „Magjarolci". Prema mišljenju M. Gross, "Magjarolci" su kod Starčevića bili sužnji Mađara i Nijemaca, odnosno Austrije, dakle dvostruki robovi, s tim što pojam Tirolac u toj kovanici potječe od isusovaca iz Tirola, koji su u doba apsolutizma imali zadatak pokušati germanizirati hrvatski svećenički podmladak. Pokoravanje germanizatorima "Tirolcima" za Starčevića je značilo najniži pad ljudskoga dostojanstva u Hrvata, a iako se u *Pismima Magjarolacah* najčešće služi terminima "Slavoserb" i "Serboslav", u naslovu svojih satiričkih priloga zadržao je pojam "magjarolci".[173] Turkalj dodaje kako se kovanicom "Magjarolci" označavaju izmirene narodnjačke struje, tj. samostalci i liberali, budući su narodnjaci prije bili za Mađare, da bi potom pristali na savez s Austrijom.[174]

Prema Jasni Turkalj, utjelovljenje svih etičkih vrednota koje je doveo u najužu vezu s političkim opredjeljenjem Starčević je vidio u "Steklišima", koji jedini imaju ljubavi i uma za slavu, sreću i veličanstvo hrvatskoga naroda, pa su shodno tome jedino oni pravi Hervati i pošteni ljudi. Za razliku od njih, "Slavoserbi" i "Magjarolci" robovi su prvenstveno svojih tjelesnih potreba i materijalnih dobara, iz čega proistječe i njihovo političko poltronstvo, nedosljednost i konačno izdaja hrvatskoga naroda.[175]

Gross navodi i kako jedan od bitnih uzroka mržnje pravaških ideologa protiv Narodne stranke valja tražiti u tome što su pravaši zastupali želje i interese sitne buržoazije, dok su Narodnoj stranci pripadali bogatiji krugovi. Njihov klasni položaj, na što ujedno Gross i upozorava, naravno, nije moguće definirati idejama koje su zastupali. Pravaši su, kao intelektualci, imali široku naobrazbu i senzibilitet za opće probleme društva. Društvu su i željeli teoretski uopćiti osjećaj misije koji je trebao biti u interesu cijele nacije, no razmišljali su u okvirima mentaliteta maloga građanstva, koje je, s druge strane, bilo ugroženo od proletarizacije i nije imalo gospodarskih uvjeta za pristojniju građansku egzistenciju. Malo građanstvo imalo je slabu nadu u unaprjeđenje svojih ekonomskih interesa, a osim toga, osjećalo je i mržnju prema „boljem društvu", tj. bogatijem građanstvu. Prema Mirjani Gross, Starčević je zato žestoko napadao Narodnu stranku kao predstavnicu bogatijeg građanstva koje iskorištava šire slojeve u svoje sebične svrhe.[176]

[172] M. GROSS, 1972, 43.
[173] v. J. TURKALJ, 2017, 178, bilj. 31.
[174] J. TURKALJ, 2017, 178.
[175] J. TURKALJ, 2017, 192–193.
[176] M. GROSS, 1972, 44.

Starčević je smatrao i kako Nijemcima nije u interesu prosvjećivati hrvatski narod, jer bi to ujedno značilo jačati ga i dizati protiv sebe. S toga aspekta Starčević je ocijenio i inicijativu osnivanja Sveučilišta u Hrvatskoj, istaknuvši da "Svačijakovići", odnosno Narodna stranka, rade "o Sveučilištu za zaplesti prostotu", tj. da se riječima zalažu za njegovo osnivanje, dok uistinu rade protiv.[177] Ističući nedosljednost i kolebljivost narodnjaka, čija se "osvedočenja menjaju berže nego mesec", optužio ih je da su jedino dosljedni i složni kada rade o uništenju Hrvata, pri čemu im je upropaštenje Hrvatske i hrvatskog naroda samo sredstvo za napuniti trbuhe.[178] Obezvrjeđujući izborne rezultate Narodne stranke, Starčević je "Slavoserbima" predbacio da su prevarili narod, svašta mu obećavajući, a kada su bili izabrani radili su u svemu protiv Hrvata.[179] Navodeći "izdajnička" djela narodnjaka, optužio ih je da su Hrvate izdali ne samo "Tirolcem i Magjarom", već i "Rusom i Belgradu, i domaćim pohervatjenim Ciganom", odnosno svakome tko im je želio platiti.[180]

Već je ranije u radu, u sklopu Starčevićevih socijalno-ekonomskih pitanja, bio naveden i Starčevićev stav prema svećenstvu. Naime, pozivanjem na svece koji nisu imali drugih bogova osim "boga istine i kreposti", Starčević je opominjao prvenstveno svećenstvo koje je podržavalo Narodnu stranku i koje je on kao takvo smatrao "Slavoserbima". "Slavoserbima" vjera nije služila nizašto drugo, osim "za časti i novce".[181] Kako navodi Turkalj, Starčević je istaknuo kako bi svećenički stalež trebao biti učiteljem i braniteljem naroda, "a ne orudjem, urotom, proti narodu".[182]

Svoj negativni stav prema Narodnoj stranci Starčević je uvelike izrazio u časopisu *Hervat*. Jednom prigodom je istaknuo kako narodnjaci i njihovi vođe žele pod svaku cijenu spriječiti izlaženje *Hervata*, dodajući ironično da su protiv njega "i kroz žene radili".[183] U *Hervatu* je posebno do izražaja došao i Starčevićev izrazito negativan odnos prema banu Josipu Jelačiću koji je bio neodvojiv od njegova viđenja i ocjene Narodne stranke i Austrije – dok je za Narodnu stranku spomenik Jelačiću podignut 1866. godine predstavljao simbol otpora protiv mađarske hegemonije i vlade bana Raucha, za pravaše je predstavljao simbol izdaje hrvatske samostalnosti i interesa hrvatskoga naroda u korist Austrije.[184]

S druge strane, mađarone je Starčević, čini se, najbolje rečeno, držao jednom izgubljenom skupinom koja ne zna što točno želi u svojem savezništvu s Ugarskom:

> „Da bi tko upitao Magjarone: kakovo ima biti to družtvo s Ungariom, i koliko ste pripravni, na štetu Hervatske, žertvovati tomu družtvu? Na ova pitanja nebi znao ni jedan Magjaron bistro odgovoriti;

[177] J. TURKALJ, 2017, 217.
[178] Isto.
[179] Isto.
[180] Ista, 218.
[181] Ista, 198.
[182] Isto.
[183] Ista, 194.
[184] Ista, 208–209.

> u njih dvadesetih nebi se ni tri složila u mnijenju, njih ni jedan nebi mogao svoje mnenje razlozi učverstiti.“[185]

Savezništvo s Ugarskom bilo je prema Starčeviću, čini se, dobro do 1848. godine. Ubrzo su, kako navodi Starčević, Mađari pokazali kako „nerade o oslobodjenju narodah Ungarie, nego o povlastjenju samo magjarske pasmine“.[186] Mađarima zamjera i što za izgradnju zakona treba poznavati mađarski jezik, te kako se u Ugarskoj ni ne zna za druge narode osim mađarskoga.[187]

Starčević smatra kako mađaroni polako iščezavaju. Pravim „Magjaronima“ smatrao je hrvatsko plemstvo „koje još ima po zalogaj svojega kruha i nije se dalo u Magjarolce“.[188] Sve ostale koji se pod tim imenom sada kriju držao je „Magjarolcima“.[189] O mađaronima je Starčević zaključio sljedeće:

> „Magjaroni su muži koji su iz svoje srećne mladosti prideržali samo dobru želju i dobru volju, bez svega drugoga; oni koristiti neznadu, škoditi niti hoće, ni mogu da bi hteli; dok ovi današnji pomru, umerla je i magjaronština“.[190]

Starčevićevo viđenje drugih stranaka slijedi onu dosljednost koju je pokazivao i u socijalno-ekonomskim pitanjima i u viđenju nekih drugih država. Svoje stavove o socijalno-ekonomskim pitanjima Starčević je kombinirao sa svojim viđenjem drugih stranaka, pa je tako npr. osuđivao svećenstvo koje svojim djelovanjem, prema njegovu mišljenju, pomaže Narodnoj stranci, ili primjerice, prozivao narodnjake da i pomoću žena (o kojima isto nije imao najpovoljnije mišljenje, što je također bilo prikazano u radu) pokušavaju spriječiti izlaženje *Hervata*. Osim toga, kombinirao je i svoje viđenje drugih naroda sa viđenjem stranaka – iako je napadao i mađarone i narodnjake, više je na meti imao narodnjake, jer narodnjaci su podržavali Austriju, a Austrija je ponajviše sprječavala ostvarenje samostalne i slobodne Hrvatske. Mađaroni su stajali uz Mađare, no Mađare je, što je bilo vidljivo u prethodnom poglavlju, ipak prije svega držao naivnim narodom, nego li stvarnim ugnjetačem. Zbog toga i mađarone vidi kao izgubljenu skupinu.

Zaključak

Pojam političke ideologije u svojoj suštini još je poprilično nepreciziran, a u teorijskom razmatranju na početku rada, služeći se Ravlićevim razmatranjima, došlo se do zaključka kako on predstavlja skup ideja (mišljenja) vezanih uz određeno povijesno razdoblje a uvjetovanih društveno-

[185] A. STARČEVIĆ, DJ. 3, 91.
[186] usp. A. STARČEVIĆ, DJ. 3, 92–93.
[187] Isti, 93.
[188] Isti, 96.
[189] usp. A. STARČEVIĆ, DJ. 3, 96–97.
[190] Isti, 98.

povijesnim okolnostima, koje se u konačnici tiču pitanja od općega interesa te mogu i ne moraju biti znanstveno utemeljene. Takve ideje stječu se procesom socijalizacije. Iako se pritom kao vodeći čimbenik socijalizacije ističe obrazovanje (što se na primjeru Starčevića vidjelo), nije zanemariv ni utjecaj obitelji i okoline. Dok se o utjecaju obrazovanja (odnosno mislioca s kojima se tijekom obrazovanja Starčević upoznao) na Starčevića dosta u historiografiji pisalo (Gross, Barišić), u ovom radu nastojalo se pokazati kako su okolina i obitelj također uvelike utjecali na formuliranje njegove političke ideologije. U tom dijelu ima dovoljno prostora za daljnja istraživanja. O uspješnosti provođenja političke ideologije ovisi i politička moć, a Starčevićeva politička moć bila je nedovoljna da za svojega života svoju političku ideologiju provede u konkretna djela.

Iščitavajući sekundarnu literaturu o Starčeviću te njegova djela, uočljivo je i kako je moguće podijeliti njegovu političku ideologiju – na njegova viđenja državnoga ustroja, jezika, socijalno-ekonomskih pitanja, nekih drugih naroda te stranaka. Iako je Starčević u svojoj političkoj ideologiji svojim interpretacijama nerijetko znao otići i u pseudoteorije, sva ova područja na koja se može podijeliti njegova politička ideologija prate osnovni koncept njegove političke ideologije – ideju o samostalnoj i slobodnoj Hrvatskoj. Jedini veći odmak dogodio se možda u njegovoj jezičnoj koncepciji, gdje je iz neznanja zagovarao ekavicu, vjerujući kako je sva hrvatska narječja moguće objediniti time. Najjasnije praćenje osnovnoga koncepta Starčevićeve političke ideologije vidljivo je u njegovim socijalno-ekonomskim pitanjima – imao je Starčević, dakle, ideja kako smanjiti razlike u društvu, poboljšati ekonomiju i učiniti narod sretnim, no prije svega toga smatrao je potrebnima samostalnost i slobodu Hrvatske. U ustrajanju da narod učini sretnim možda je čak i pretjerivao, s obzirom da se pozivao i na antičke mislioce i teoretičare države, nesvjestan da su države tek nedavne tvorevine (Markus). Iako bi se možda očekivalo od Starčevića da će u pitanju državnoga ustroja favorizirati republiku, zapravo mu je svejedno, jer narod nekad može biti sretniji u monarhiji, a nekad u republici. S obzirom da je, pod utjecajem prosvjetitelja i modernih teoretičara, jako držao do kvalitetnoga ustava koji će regulirati ponašanje i obveze naroda i vladara (tzv. teorija društvenoga ugovora), možda najkvalitetniji način državnoga ustroja vidi u ustavnoj monarhiji (Šišak), a što i ne bi trebalo začuditi s obzirom da je to najidealnija forma vladanja i prema Montesquieuu, odnosno prosvjetitelju koji je na Starčevića ostavio možda i najvećega utjecaja. Upravo je zato Starčević često isticao primjer Engleske kao dobro uređene i funkcionalne države. Starčević nije bio materijalist, odnosno, ekonomski standard mu nije bio primjer uspješnosti, što se zorno vidjelo na primjeru Osmanskog Carstva kojega je favorizirao. Niti veličina, niti vojna moć, čini se, ne igraju ulogu u određivanju uspješnosti neke države u viđenju Starčevića. Upravo zato je isticao primjer San Marina – malene države, koja prije svega ima neovisnost u koju se nitko ne upliće. Osmansko Carstvo, primjerice, također ima neovisnost, no zbog čestih uplitanja europskih sila, nije u stanju funkcionirati kako spada. Starčević je tim predvidio i mnoge unutarnje probleme Osmanskoga Carstva, koji su u konačnici doveli do toga da ga se percipira negativno u zapadnom svijetu. I viđenje drugih država kod Starčevića jasno slijedi osnovni koncept njegove političke ideologije

– u njegovom osuđivanju drugih naroda najgore su prošli oni koji su sprječavali hrvatsku samostalnost, odnosno Austrija, a iako tu veliku ulogu igraju i Mađari, prema njima nije bio toliko oštar već im je samo predbacivao, kao i Hrvatima, veliku naivnost. Slično je bilo i kod drugih stranaka. Iako je osuđivao i narodnjake i mađarone, narodnjake je imao više na meti zbog toga što su surađivali s bečkim dvorom odnosno Austrijom.

Iako se o Starčeviću dosta pisalo, svakako još ima prostora za daljnja istraživanja. Stil izražavanja u Starčevića, koji je jedinstven, vrlo često nesmiljen prema političkim protivnicima a danas gotovo neprihvatljiv, usputno je bio spomenut u ovom radu, no svakako i tu ima prostora za daljnja istraživanja. Ante Starčević ponudio je jednu cjelovitu političku ideologiju koja je, iako nije podjednako bila razrađena za različita pitanja, ipak zahvatila sva društvena područja.

Bibliografija i kratice

Izvori

A. STARČEVIĆ, 1868: STARČEVIĆ, Ante, 1868. *Ime Serb,* Slovi Karla Albrechta, Zagreb.

A. STARČEVIĆ, 1943: STARČEVIĆ, Ante, 1943. *Izabrani spisi* (prir. Blaž Jurišić), Tipografija, Zagreb.

A. STARČEVIĆ, DJ. 1: STARČEVIĆ, Ante, 1995. *Govori,* Tiskara „Varteks“, Varaždin.

A. STARČEVIĆ, DJ. 2: STARČEVIĆ, Ante, 1995. *Predstavke*, Tiskara „Varteks“, Varaždin.

A. STARČEVIĆ, DJ. 3: STARČEVIĆ, Ante, 1995. *Znanstveno-političke razprave*, Tiskara „Varteks“, Varaždin.

A. STARČEVIĆ, DJ. 4: STARČEVIĆ, Ante, 1995. *Jubilei*, Tiskara „Varteks“, Varaždin.

A. STARČEVIĆ, DJ. 5: STARČEVIĆ, Ante, 1995. *Ustavi Francezke*, Tiskara „Varteks“, Varaždin.

A. STARČEVIĆ, DJ. 6: STARČEVIĆ, Ante, 1995. *Pisma Magjarolacah*, Tiskara „Varteks“, Varaždin.

A. STARČEVIĆ, DJ. 7: STARČEVIĆ, Ante, 1995. *Iztočno pitanje*, Tiskara „Varteks“, Varaždin.

A. STARČEVIĆ, DJ. 8: STARČEVIĆ, Ante, 1995. *Ruski odnošaji*, Tiskara „Varteks“, Varaždin.

A. STARČEVIĆ, RAZVOD: STARČEVIĆ, Ante, 1852. „Razvod istrianski“, *Arkiv za povjestnicu jugoslavensku,* sv. II/2, 227–275.

KRTALIĆ, Ivan (ur.), 1982. *Viek narodnosti. Polemike u hrvatskoj književnosti,* sv. 2, Mladost: Zagreb.

ŠIDAK, Jaroslav (ur.), 1952. *Historijska čitanka za hrvatsku povijest. I. Do ukidanja feudalnih odnosa u Hrvatskoj g. 1848.*, Školska knjiga, Zagreb.

Sekundarna literatura

BALIBAR, Etienne, 1983. „U kojem je smislu kriza marksizma doista radikalna?“, *Kulturni radnik,* sv. 36, br. 3, 83-92.

BARIŠIĆ, Pavo, 1997. „Filozofija slobode A. Starčevića“, *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine,* sv. 23, br. 1-2 (45-46), 129–146.

BEUC, Ivan, 1985. *Povijest institucija državne vlasti Kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije,* Pravni fakultet Zagreb, Centar za stručno usavršavanje i suradnju s udruženim radom, Zagreb.

BOGOVIĆ, Mile, 2006. „Senjsko sjemenište te visoko filozofsko i teološko učilište u njemu 1806. – 1940.“, *Senjski zbornik*, sv. 33, br. 1, 193–213.

BOUDON, Raymond, 1989. *The Analysis of Ideology*, Polity Press, Cambridge.

CIPEK, Tihomir, 2015. *Nacija, diktature, Europa*, Politička kultura, Zagreb.

ČEPULO, Dalibor, 2012. *Hrvatska pravna povijest u europskom kontekstu. Od srednjeg vijeka do suvremenog doba*, Sveučilište u Zagrebu – Pravni fakultet u Zagrebu, Zagreb.

ČULO, Ivan, 2017. „Socijalna misao Ante Starčevića“, *Ante Starčević: Zbornik radova sa znanstvenog kolokvija u povodu 120. godišnjice smrti* (prir. Stjepan Matković i Božidar Petrač), 73–103.

DEMO, Šime, 2018. „Rukopisna latinska gramatika Šime Starčevića. Prvo čitanje“, *Od dvojbe do razdvojbe: Zbornik radova u čast profesorici Branki Tafri*, Petra Košutar, Mislav Kovačić (ur.), Zagreb, 299–315.

DEROSSI, Julije, 1997. „Hrvatski jezikoslovac pop Šime Starčević“, Senjski zbornik, sv. 24, 141–150.

DEROSSI, Zlata, 1996. Pjesme Ante Starčevića 1823. - 1896. U povodu stote obljetnice smrti "Oca Domovine", Senjski zbornik, sv. 23, 209–228.

GEERTZ, Clifford, 1964. „Ideology as a cultural system“, u: D. Apter (ur.), *Ideology and Discontent*, Free Press, Glencoe, 47–76.

GROSS, Mirjana, 1971. „Neka osnovna obilježja novije literature o 'nacionalizmu' na engleskom govornom području“, *Časopis za suvremenu povijest*, sv. 3, br. 1, 137–151.

GROSS, Mirjana, 1972. „O nacionalnoj ideologiji Ante Starčevića i Eugena Kvaternika“, *Časopis za suvremenu povijest*, sv. 4, br. 1, 25–46.

GROSS, Mirjana, 1973. *Povijest pravaške ideologije*, Sveučilište u Zagrebu – Institut za hrvatsku povijest, Zagreb.

GROSS, Mirjana, 2000a. „Starčević i Kvaternik – Spoznaje i nadahnuća“, *Politička misao: časopis za politologiju*, sv. 37, br. 1, 3–24.

GROSS, Mirjana, 2000b. *Izvorno pravaštvo. Ideologija, agitacija, pokret*, Golden marketing, Zagreb.

HOLJEVAC, Željko, 1999. „Jezik i nacija u hrvatskim i srpskim nacionalnim ideologijama: Starčevićeva polemika iz 1852. godine“, *Migracijske i etničke teme*, sv. 15, br. 3, 289–321.

HORVAT, Josip, 1990. *Ante Starčević. Kulturno – povijesna slika*, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb.

HORVAT, Rudolf, 1990. *Ban Jelačić. Hrvatski pokret 1848.*, sv. 1, Colorprint, Zagreb.

KENNEDY, Emmet, 1978. *A Philosophe in the Age of Revolution: Destutt de Tracy and the Origins of "Ideology"*, American Philosophical Society, Philadelphia.

MANNHEIM, Karl, 1978. *Ideologija i utopija*, 2, Nolit, Beograd.

MARKOVIĆ, Mirko, 2003. *Hrvatsko plemstvo, svećenstvo i redovništvo*, Naklada Jesenski i Turk, Zagreb.

MARKUS, Tomislav, 2009. „Društveni pogledi Ante Starčevića", *Časopis za suvremenu povijest*, sv. 41, br. 3, 827–848.

MIJATOVIĆ, Anđelko, 2001. *Iz riznice hrvatske povijesti i kulture*, Školska knjiga, Zagreb.

NISBET, Robert, 1999. *Konzervativizam: San i stvarnost*, Cid, Podgorica.

POSAVEC, Zvonko, 1990. „Koncepcija društvenog ugovora J. J. Rousseaua", *Politička misao: časopis za politologiju*, sv. 27, br. 4, 46–56.

RAVLIĆ, Slaven, 2001. „Politička ideologija: preispitivanje pojma", *Politička misao: časopis za politologiju*, sv. 38, br. 4, 146–160.

SABOL, Željko (ur.), 1994. *Hrvatski sabor*, Sabor Republike Hrvatske, Nakladni zavod Globus, Školska knjiga, Zagreb.

SAMARDŽIJA, Marko, 2017. „Starčevićev jezični paradoks", *Ante Starčević: Zbornik radova sa znanstvenog kolokvija u povodu 120. godišnjice smrti* (prir. Stjepan Matković i Božidar Petrač), 129–142.

SLAVIĆ, Dean, 2017. „Retorika i stil Starčevićevih govora", *Ante Starčević: Zbornik radova sa znanstvenog kolokvija u povodu 120. godišnjice smrti* (prir. Stjepan Matković i Božidar Petrač), 143–168.

ŠIDAK, Jaroslav, GROSS, Mirjana, KARAMAN, Igor, ŠEPIĆ, Dragovan, 1968. *Povijest hrvatskog naroda, g. 1860-1914.*, Izdavačko poduzeće „Školska knjiga", Zagreb.

ŠIŠAK, Marinko, 2017. „Starčević i republikanstvo", *Ante Starčević: Zbornik radova sa znanstvenog kolokvija u povodu 120. godišnjice smrti* (prir. Stjepan Matković i Božidar Petrač), 33–54.

TURKALJ, Jasna, 2017. „*Skidanje krinki* – Ante Starčević o politici i ideologiji Narodne stranke u pravaškim i političkim glasilima (1868.-1871.)", *Ante Starčević: Zbornik radova sa znanstvenog kolokvija u povodu 120. godišnjice smrti* (prir. Stjepan Matković i Božidar Petrač), 169–240.

VINCE, Zlatko, 1990. *Putovima hrvatskoga knjiţevnog jezika: lingvističko-kulturnopovijesni prikaz filoloških škola i njihovih izvora*, 2, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb.

Internetske poveznice

Hrvatski jezični portal, v. „Ideologija“, http://hjp.znanje.hr/index.php?show=search (posjećeno 5. svibnja 2020.).

Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, v. „Književni dogovor u Beču (1850.)“, (http://ihjj.hr/iz-povijesti/knjizevni-dogovor-u-becu-1850/37/, posjećeno: 3. lipnja 2020.).

Sažetak – Summary

Politička ideologija Ante Starčevića

Cilj ovoga rada prikazati je političku ideologiju Ante Starčevića, jednoga od istaknutijih političara i ideologa u drugoj polovici 19. stoljeća. S obzirom da se o Anti Starčeviću dosad u historiografiji mnogo pisalo, cilj ovoga rada je uvidjeti i koji njegovi aspekti možda još nisu dovoljno istraženi. Iako je Starčevićeva politička ideologija široka, iščitavajući njegova djela i sekundarnu literaturu o njemu, uočljivo je kako se ta politička ideologija može podijeliti po područjima – na njegovo viđenje državnoga ustroja, jezika, društva i ekonomije, drugih naroda te stranaka. Osim toga, upravo na primjeru Starčevića nastojat će se ukazati i na kompleksnost pojma političke ideologije. Posebna pozornost bit će usmjerena na istaknute suvremene ideje koje su na Starčevića utjecale.

Ključne riječi: Starčević, politička ideologija, ideje, državni ustroj, jezik, društvo, ekonomija, narodi, stranke

Political ideology of Ante Starčević

The aim of this paper is to present the political ideology of Ante Starčević, one of the most prominent politicians and ideologues in the second half of the 19th century. Considering that a lot has been written about Ante Starčević so far in historiography, the aim of this paper is to see which aspects of it may not have been sufficiently researched yet. Although Starčević's political ideology is broad, according to his works and secondary literature about him it is noticeable how his political ideology can be divided – by his view of the state system, language, society and economy, other nations and parties. In addition, the example of Starčević will be used to point out the complexity of the concept of political ideology. Special attention will be paid to the prominent contemporary ideas that have been influenced on Starčević.

Key words: Starčević, political ideology, ideas, state system, language, society, economy, nations, parties